

ראשית המערכה על התודעה: מ'אנדרדוג' לכובש

יואב גלבר

השינוי בתדמיתה של ישראל

בתקופת ההמתנה והחרדה שקדמה למלחמת ששת הימים חשו אזרחי ישראל שהם בסכנת השמדה, שהעולם הנאור זנח אותם ולא עשה דבר נגד התהדקות טבעת המצור על המדינה בסוף מאי ותחילת יוני 1967. תחושות אלה התעצמו לאחר הניצחון במלחמה ליחס של אי-אמון במערכת הבין-לאומית ובמוסר של מדינאים ושל אנשי רוח במערב, ששורשיו היו נעוצים עוד בימי מלחמת העולם השנייה והשוואה. ישראל כעסה על הביקורת שנמתחה על עמדותיה במאבק המדיני, ורבים טענו כי על המדינה לפעול על פי האינטרסים שלה ולא על פי גינויים של מתנגדיה וביקורתם של ידידיה. התגובה לביקורת, כתב אז השגריר הבריטי בישראל, מייקל האדו, הייתה קסנופובית והרחיקה מישראל ידידים וממשלות זרות, אף כי לא את כל דעת הקהל במערב.¹

בעיצומה של המלחמה כתב פרופ' סיימור ליפסט מהארוורד שאפשר לבנות טיעון מוסרי לשני הצדדים בסכסוך. כל אחד מהם צודק בדרכו וזה איננו מסוג הסכסוכים שבהם אם צד אחד צודק אזי השני בהכרח אינו מוסרי. בסכסוך שעיקרו התנגשות בין חיפוש פשרה מצד אחד לחיפוש צדק שאיננו יודע פשרות מן הצד האחר, השאלה איננה מי צודק אלא אם יש לישראל זכות להתקיים כמדינה. אם מאמינים ששאלת ההכרה בזכותה של ישראל להתקיים ולא רק ההכרה בעובדת קיומה היא תנאי לשלום, יש לחתור להשגת הכרה כזאת. ישראל לא השיגה זאת בעבר משום שאחרי חתימת הסכמי שביתת הנשק ב-1949 ואחרי הנסיגה מסיני ב-1957 לא נותר לה דבר לתת לערבים תמורת הכרתם. לכן על ארצות הברית

1 דו"ח מייקל האדו לג'ורג' בראון על המצב בישראל חצי שנה לאחר המלחמה, 16.11.1967, The United Kingdom National Archives (hence: TNA), Prem 13/1624

לעשות הכול כדי למנוע מהאור"ם לכפות על ישראל נסיגה, וישראל אינה צריכה לסגת לפני חתימה על הסכמי שלום המבוססים על הכרה בזכותה להתקיים.²

אחרי מלחמת ששת הימים נוסף לשאלת הלגיטימציה ממד נוסף, דמוגרפי. בין השנים 1949 ל-1967 לא סיכן המיעוט הערבי בישראל את אופיה היהודי של המדינה. בעקבות המלחמה חזרה הבעיה הדמוגרפית אל סדר היום כאשר נראה היה (בטעות) שפוטנציאל העלייה היהודית קרוב למיצוי ואילו הריבוי הטבעי הערבי נמשך כמקורם בכל רחבי ארץ ישראל. הסוגיה הדמוגרפית העלתה את שאלת היותה של המדינה יהודית מעבר ללגיטימציה שלה כמדינה סתם, ובהמשך את השאלה מהי מדינה 'יהודית' וכיצד היא מתיישבת עם 'דמוקרטיה'. השאלות האלה מעסיקות הן את העולם הכללי והיהודי, הן את השיח הישראלי, והדיון בהן נמשך מאז ועד היום בין יהודים לערבים, בין יהודים לגויים, ובעיקר בין יהודים ובין עצמם, ובשנים האחרונות הוא הולך ומתלהט.

מלחמת ששת הימים פרצה בעיצומם של שני תהליכים עולמיים שהשפיעו על מעמדם של ישראל ושל היהודים בכלל. האחד היה מלחמת וייטנם וההתנגדות שעוררה בעיקר בקרב הצעירים בארצות הברית ובמערב אירופה, והשני היה תהליך הדה-קולוניזציה והסתלקותן של מדינות אירופה מן האימפריות שלהן מעבר לים. יהודי ארצות הברית היו ברובם 'יונים' ביחסם לווייטנם ובלטו בין המתנגדים למלחמה; בו בזמן הם היו 'נצים' שתבעו מן הממשל לנקוט מדיניות קשוחה במזרח התיכון. אולם הם התקשו לחיות עם הסתירה הפנימית הזאת. בעיני מתנגדי המלחמה במערב אירופה, זיהויה של ישראל עם 'אימפריית הרשע' החדשה, ארצות הברית, הקל מאוד על הוקעתה ולעתים היה הגורם העיקרי לה.

הדה-קולוניזציה יצרה עולם שהיה מוכן להטות אוזן אמפטית לטענה הפלסטינית שהציגות היא תנועה קולוניאליסטית, טענה שבעבר לא זכתה לתהודה בעולם שבו קולוניאליזם עדיין לא היה מילה גסה. מדינת ישראל נתפסה כקולוניאלית ככל שנמשך שלטונה בשטחים שנכבשו בשנת 1967, אבל הסוגיה עלתה מיד לאחרי מלחמת ששת הימים. הדה-קולוניזציה שינתה גם את המפה הפרלמנטרית העולמית, והאור"ם, שאף פעם לא היה זירה נוחה לישראל, היה לזירה אבודה מראש אחרי המלחמה.

מטרתו של מאמר זה להראות כי רוב הבעיות שעמן מתמודדת מדינת ישראל בעשורים האחרונים בזירת דעת הקהל הבינ-לאומית, גם אם לא כולן, ניכרו כבר עם סיומה של מלחמת ששת הימים, אלא שמדינת ישראל התעלמה מהם ו/או לא הבינה את משמעותם. הייתה זו מערכה על תודעתם של העולם ושל הדורות הצעירים בו ובמדינה, שישאל התייחסה אליה כאל בעיית 'הסברה' כלפי חוץ ופנים ולא הייתה ערוכה להתמודד עימה.

הקושי להסביר את הציונות

אנשי רוח יהודים בתפוצות, וגם כמה מעמיתיהם בארץ, התקשו עוד לפני המלחמה להשלים עם החולין של המדינה היהודית, שנראה להם כניגודו של עולמם במגדלי השן של האקדמיה בבריטניה, בצרפת, בארצות הברית או אף בירושלים.³ אחרי 1967, כאשר לחולין נוסף היבריס, הם התקשו להזדהות עם ישראל הגדולה, השולטת בשטחים ובערבים. התמשכות הלחימה העמיקה את הפער. אנשים כישעיהו ברלין, רמון ארון, ג'ורג' סטיינר, ז'ק דרידה ואחרים במערב, ויעקב טלמון ויהושע אריאלי בארץ, רצו לראות בישראל אתונה, אלא שלנגד עיניהם היא הלכה ונעשתה לספרטה. הם סלדו מהפטריוטיזם הישראלי וממה שראו כשבטיות ופרובינציאליות של הישראלים שהתרחקו מן הקוסמופוליטיות והליברליות של יהודי המערב. אף על פי כן הם עדיין העריצו את ישראל וכמה מהם הוסיפו לקוות שתהיה אי פעם 'אור לגויים'. ככל שנמשכה השליטה בשטחים נראה להם החלום הולך ומתרחק. הצורך להסביר את הציונות ליהודים וללא־יהודים ליווה אותה כמעט מראשיתה. דוד הכהן נהג לספר אחרי מלחמת ששת הימים כיצד בהיותם סטודנטים בלונדון בשנות העשרים התווכחו משה שרת והוא עם חבריהם האנגלים, שכמה מהם היו לימים מראשי מפלגת הלייבור, וניסו להסביר להם מדוע מה שפסול בעיני סוציאליסטים במקומות אחרים בעולם כשר במפעל הציוני בארץ: 'היינו צריכים להסביר [...] שלנו מותר להעמיד משמרות כדי שפועל ערבי לא ייכנס לפרדס, שלנו מותר לומר ליהודים לא לקנות בחנות של ערבים, שלנו מותר להרוס קיר שנבנה מאבן אשר באה ממחצבה ערבית, שלנו מותר לשפוך נפט על ארגו עגבניות שבא מבוסתן ערבי [...] ברל [כצנלסון] פעם ישב שבועיים בחדרנו, ישב בלילות עם הסטודנטים האלה, ולבסוף אמר: לא שכנעתי אותם'. היום, אמר הכהן, 'העולם לא יקבל את הסטנדרטים השונים שלנו, ובאיזה נימוקים נשכנע אותו? הילדים והנכדים שלנו ודאי שלא יוכלו לעשות זאת'.⁴

ישראל הייתה דחוייה בזירה הבינ־לאומית עוד לפני המלחמה. ערב המלחמה היא הייתה לזמן קצר ילדת הפלא של דעת הקהל ונהנתה מאהדה כללית כמעט. בזרם המרכזי של דעת הקהל העולמית והיהודית היא נשארה ילדת פלא עוד שנים אחדות, אבל בחוגים אחדים, בעיקר בשמאל הקומוניסטי והליברלי, התחזק אחרי המלחמה דימויה כמנצחת וכובשת, כשחצנית ועקשנית, כמתעללת בערבים ועושקת אותם. חוגים אלה הפרידו תחילה בין השטחים ובין ישראל בתחומי הקו הירוק והיו מוכנים לקבל את השנייה, אך נכונות זו נשחקה עם השנים. מצד אחד הם דחו ורוחחים את ה'כיבוש'. מצד שני הם התנגדו ומתנגדים

3 שמואל נוח אייזנשטרט, החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות, ירושלים 1967, עמ' 331. ראו גם: מיכאל קרן, בן גוריון והאינטלקטואלים: עוצמה, דעת וכריזמה, שדה בוקר 1988.

4 פרוטוקול מרכז מפא"י וסיעתה בכנסת, 6.1.1968, ארכיון בית ברל (להלן: אב"ב), תיק 1968-24-2-92, עמ' 52-53. הכהן חזר על הסיפור בשינויים קלים בפורומים שונים, ולעתים התחלף לו ברל בבן גוריון או במישהו אחר. ראו למשל, פרוטוקול הוועדה המדינית של המערך, 3.6.1968, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק א-7921/13.

לדרישה מן מהערכים להכיר בזכות קיומה (להבדיל מעובדת קיומה) של ישראל כמדינתו של העם היהודי (שהמוסלמים אינם מכירים בקיומו).

האירועים שהביאו לשינוי

המעבר מתדמית ה־underdog לתדמית המנצח והכובש היה מהיר.⁵ אחרי המלחמה התפרסמו בעיתונים במערב דיווחים על החיילים המצרים המשוטטים רעבים וצמאים בדיונות של סיני, על השימוש בפצצות נפלם במלחמה ועל גירוש מאות אלפי ערבים מבתייהם בגדה המערבית והיווצרותה של בעיית פליטים חדשה. נציגויות ישראל בעולם הזהירו כי בדעת הקהל 'מתפשטת במהירות דמות ישראל כאכזרית לאוכלוסייה האזרחית'.⁶

הידיעות בעיתוני העולם עוררו תגובה כמעט אוטומטית בעיתונות הישראלית, שקבלה על מחדלי ההסברה והאשימה בהם את שר ההסברה ישראל גלילי, אלא שהוא היה אחראי להסברה כלפי פנים, לא בעולם.⁷ העולם הזה היה העיתון היחיד שלא מתח ביקורת על ההסברה אלא על המדיניות. באחת הכתבות ב'שבועון המסוים' הועתקו מהמגזינים *Paris Match* ו־*Bild Zeitung* תמונות של גופות חיילים מצרים בסיני, של שבויים המתנפלים על מימיית מים ושל פליטים מבועתים החוצים את הירדן. לא ההסברה הכושלת גרמה לשינוי בדמותה של ישראל ולהופעתן של תמונות כאלה, נכתב בשבועון, אלא שורה של מעשים ומחדלים. הייתה זו איורולת, נכתב, לטעון שהחיילים המצרים אינם נוגעים לישראל ולהמתין ליוזמת הצלב האדום לסייע להם. במקום להמתין ולגרור רגליים אפשר היה לנצל את הפרשה להצגת דימוי מוסרי והומני של ישראל המסייעת לאויביה, דימוי שממילא היה מחזק גם את מעמדה המדיני.⁸

לאחר הפסקת האש קרא מאמר מערכת בניו יורק טיימס לישראל להפגין רוחב לב כלפי המנוצחים, והוסיף כי כיבוש אינו שלום.⁹ שבוע אחד הקדיש השבועון *Economist* לישראל את תמונת השער בכותרת They Did It! והכתבות תיארו כיצד הקנתה התעוזה לישראל את ניצחונה המזהיר. בגיליון השבוע שלאחריו כבר הושבה ישראל על ספסל הנאשמים וזכתה למנה גרושה של הטפת מוסר. הטיימס של לונדון כתב שתנאייה של ישראל להסדר

5 Shlomo Avineri, 'Western Anti-Zionism: The Middle Ground', in: Robert Wistrich (ed.), *Anti-Zionism and Antisemitism in the Contemporary World*, Basingstoke 1990, pp. 173-174; Joshua Muravchik, *Making David into Goliath: How the World Turned Against Israel*, New York 2014

6 מברק צ'רלס בוהלן מפריס אל מחלקת המדינה בןושינגטון (להלן: מחמ"ד), 12.6.1967, *LBJL*, History files, Box 23, folder 3; מברק השגריר גרשון אבנר מאוטבה אל ארתור לוריא מאותו יום, א"מ, תיק א-7460/10. מברק הנציגות בטהראן אל משרד החוץ מאותו יום, שם, שם, ומברק השגריר יעקב שמעוני משטוקהולם למשרד החוץ, 14.6.1967, שם, שם.

7 נפתלי לביא, 'הסברתנו הנכשלת', *הארץ*, 23.6.1968, עמ' 3.

8 'המהדל הגדול', *העולם הזה*, 28.6.1967, עמ' 8-9.

9 Editorial, *The New York Times*, 19.6.1967

(שעדיין לא נקבעו וודאי לא פורסמו) הם 'תנאיו של כובש' ועיתונים אחרים עברו מתיאור שמחת המנצחים בישראל בשבוע הראשון אחרי המלחמה לתיאור אומללותם של הערבים בשבוע שאחריו.¹⁰

העיתונות במערב, על עורכיה וכתביה, לא שיקפה את דעת הקהל אלא ביקשה לעצב אותה. משאלי דעת הקהל בכריטיניה הראו אמנם ירידה במידת התמיכה בישראל, אך עדיין שיעור התמיכה בה היה גבוה, כפי שמראה השוואה של סקרי גאלופ (באחוזים) שפורסמו בעיתון דיילי טלגרף:

המועד	תומך בישראל	תומך בערבים	אינו תומך באף אחד	אינו יודע
יוני 1967	59	4	22	15
אוגוסט 1969	36	4	31	29
ספטמבר 1969	41	5	35	19

אולם הייתה זו שאלה של זמן בלבד עד שהירידה באהדה לישראל בקרב העיתונאים והעורכים תבוא לידי ביטוי גם בסקרי דעת הקהל.

מלחמת מגן או מלחמת כיבוש?

תדמיתה הנוקשה של ישראל אחרי מלחמת ששת הימים נבעה מנחישותה להחזיק בכל השטחים עד לחתימת הסכמי שלום, ובחלקם גם אחרי חתימתם. הנימוק היה שהייתה זו מלחמת מגן המאפשרת למתגונן להחזיק בכיבושיו, וסגירת מצרי טיראן היא שגרמה למלחמה. בארץ לא הסכימו הכול עם גרסת משרד החוץ שטענה כי המלחמה נפתחה עם סגירת המצרים. בדיון בוועדת החוץ והביטחון על לקחי המלחמה אמר דיין: 'אינני חושב שהמצרים התכוונו לירות את הירייה הראשונה ב־5 או ב־6 ביוני'.¹¹

רוב מדינות העולם לא קיבלו את עמדת ישראל. הייתה תמיכה רחבה בדרישה הערבית-רוסית לנסיגת צה"ל אל קווי 4 ביוני 1967, והדעה הרווחת בעצרת הכללית הייתה שישראל פתחה במלחמה. דעה זו הסתמכה על סעיף 51 במגילת האו"ם שהבדיל בין תוקפנות (aggression), ההגדרה לצעדה של מצרים בסגירת המצרים, ובין פעולת מלחמה (act of war), מה שעשתה ישראל ב־5 ביוני. המחלוקת שמנעה קבלת החלטה מחייבת ברוב של שני שלישים שתדרוש מישראל לסגת הייתה בין מדינות שחשבו שקודם כול עליה לסגת, ואחרי הנסיגה אפשר יהיה לטפל בכל שאר הבעיות שעוררה המלחמה, ובין המדינות שחשבו שיש לטפל בכל הבעיות כמכלול ואין להפריד את הנסיגה מהן.¹²

נתנאל לורך, ראש מחלקת ההסברה במשרד החוץ, הציע לחדול מן השימוש במונח 'מלחמת ששת הימים' משני טעמים: (1) השם הזה הניח שהמלחמה נפתחה ב־5 ביוני

10 פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 18.6.1968, א"מ, תיק א-8161/12, עמ' 3-4.

11 פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 24.8.1968, שם, תיק א-8161/8, עמ' 16 ו-37.

12 שם 11.6.1967, תיק א-8161/7, עמ' 4-5; שם, 8.8.1967, שם, עמ' 13-17.

בניגוד לטענת ישראל כי היא נפתחה עם הכרזת נאצר על סגירת מצרי טיראן; (2) מכיוון שהשם 'מלחמת ששת הימים' ציין את המהירות שבה הושג הניצחון, הוא חיזק בלי משים את הטיעון הערבי ששום סכנה לא נשקפה לישראל, ושהיא הייתה התוקפן במלחמה. אמנם היה בהצעה היגיון, אך השם 'מלחמת ששת הימים' כבר שקע בתודעה ואי-אפשר היה לעקור אותו ממנה.¹³

אבא אבן ניתח את הסיבות שהביאו את הקהילייה הבין-לאומית לקדש גבולות טריטוריאליים. מאז מלחמת העולם השנייה, אמר שר החוץ, לא השתנה שום גבול כתוצאה ממלחמה. הגישה לסיום מלחמות התבססה על שלושה עקרונות: הפסקת אש, חזרה למצב הקודם ומשא ומתן לפתרון הבעיות שגרמו לסכסוך. הסיבה העיקרית לשמרנות הזאת הייתה, לדברי אבן, רגישותו של 'הדור האטומי'. מאז הכוחות הבין-גושי גרם לכך שכל הנוגעים בדבר ראו בגבולות הקיימים, עם חוסר ההיגיון שבהם (כמו בברלין), את האלטרנטיבה היחידה למלחמת גרעינית. ההנחה המוסכמת הייתה שכל מצב קיים עדיף על פני שינוי בכוח.¹⁴ עם כל חילוקי הדעות היסודיים ביניהם, בעניין הזה הסכים דיין עם אבן: 'אנחנו רוצים דבר מאוד לא מקובל בעולם, להרחיב את גבולות הארץ. כל מיני מדינות הולכות למלחמה, אבל הן לא הולכות כדי לעשות מדינה חדשה ולקחת ממדינה אחרת. אנחנו רוצים זאת, לקחת ממדינות אחרות ולהעביר אלינו. אנו צריכים להיאבק עם כל העולם [...] הדבר הזה, כדי שיצליח, צריך הרבה זמן ומאבקים'.¹⁵

פה ושם נשמעו בחוץ לארץ קולות אחרים, שלא פסלו את הטיעון הישראלי. פרופסור יוג'ין רוטאו, תת מזכיר המדינה בממשלו של הנשיא לינדון ג'ונסון ומומחה למשפט בין-לאומי, קבע כי המצרים הפרו את ההסדר משנת 1957, ולכן פעולתה של ישראל הייתה מוצדקת כצעד של הגנה עצמית על פי סעיף 51 של מגילת האו"ם בלי קשר לשאלה מי ירה את הירייה הראשונה, שממילא אי-אפשר היה לענות עליה. רוטאו המשיך וטען, על סמך זיקה בין החלטה 242 להסכמי שביתת הנשק משנת 1949, כי ההחלטה אינה עוסקת בנסיגה לקווי שביתת הנשק – שאינם גבול מדיני או טריטוריאלי על פי הנאמר בהסכמים עצמם – אלא לקווים שייקבעו בידי הצדדים בהסדר הסופי. קווים אלה, כתב, אינם צריכים לשקף את מלוא משקלו של הכיבוש ואינם צריכים להיות קווי שביתת הנשק, אלא עליהם להיות מוסכמים על הצדדים.¹⁶

13 מכתב לורך לחברי ועדת המנכ"לים לענייני הסברה, 12.2.1968, שם, תיק ג-6434/11.

14 הרצאת אבא אבן בפגישת החוג הרעיוני של מפא"י, 23.12.1967, אב"ב, תיק 33-2/14/67, עמ' 7-9.

15 פרטוקול של דיון מטכ"ל, 6.1.1969, עמ' 15, ארכיון פרטי (להלן: א"פ).

16 הרצאה מתאריך 24.4.1970. ראו, Eugene Rostow, 'Legal Aspects of the Search for Peace in the Middle East', *American Journal of International Law*, Vol. 69 (September 1970), pp. 64-71

השינוי בדעת הקהל העולמית

דעת הקהל עוצבה אחרי המלחמה על ידי רגשות יותר מאשר על ידי טיעונים משפטיים או שיקולים מדיניים. אחרי שנדמו קולות המלחמה והחיים החלו לשוב למסלולם, נפוצו בעולם סיפורים על מעשי זוועה שעושה ישראל בשטחים שכבשה. סיפורי המלחמה הלכו והתמעטו, ואת מקומם תפסו ידיעות על גירושי ערבים מהרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים ומהגדה המערבית, והחלו להישמע קריאות לישראל לאפשר למי שעברו לירדן בזמן המלחמה לשוב לבתיהם. רק לחלק מן הסיפורים היה בסיס עובדתי. המקור לרבים מהם היו פקידי סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם בגדה וברצועה ועובדים מקומיים בקונסוליות הזרות בירושלים; היו גם סיפורים שהומצאו בברית המועצות וגרורותיה.

התעמולה בשפה הרוסית כוונה בעיקר נגד גילויים של תמיכה בישראל בציבור היהודי ברוסיה וגם בקרב לא־יהודים, ונועדה להשחיר את ישראל ולהצדיק את ניתוק היחסים הדיפלומטיים עמה.¹⁷ הרוסים ביקשו להחזיר לשיח את גבולות החלוקה מ־1947, וכמו מבקרים אחרים של מדינת ישראל בשנים מאוחרות יותר ניסו להסוות אנטישמיות כאנטי־ציונות.¹⁸ העוינות של התקשורת בגוש המזרחי לא הייתה חדשה, ולא עוררה עניין מיוחד אלא בקרב מי שעסקו בקשרים עם יהודים בארצות האלה. החידוש היה בשינוי שחל בעמדת העיתונות המערבית, ובמיוחד בעמדתם של עיתונים ליברליים שאהדו את ישראל לפני המלחמה. השינוי החל בצרפת, נמשך בכריטניה ובסופו של דבר התרחב אל כל מדינות המערב.

התקשורת הרשמית בצרפת – הטלוויזיה והרדיו – הציגה את עמדת הממשלה, כלומר את זו של שרל דה גול. נשיא צרפת הגדיר את היהודים באחת ההזדמנויות כ'עם נבחר, בטוח בעצמו ושתלטן' והזהיר מפני החלפת משאלתו לעצמאות 'בשאפתנות משולהבת ויצר כיבוש'. בכך עורר גל של מחאות נגדו מצד יהודים בעולם כולו שהאשימו אותו באנטישמיות.¹⁹ לצד ביקורת על הנשיא ומדיניותו הופיעו בעיתונות הצרפתית מאמרי תמיכה בדבריו ובמדיניותו כלפי ישראל והערבים, ובהם גם כאלה שכתבו ותיקי ה'רזיסטנס'. המאמרים עוררו חששות בלב יהודי צרפת,²⁰ בעוד התגובה בישראל לדבריה גול ולתמיכה בהם בעיתונות הצרפתית הייתה מרוסנת, עקב התקווה שעדיין היה סיכוי להתגבר על

17 מברקים מהשגרירות במוסקבה אל מחמ"ד מ־12 ו־13 ביוני, *LBJL*, SCNSC files, Box 8, folder 5; דו"ח מצב ישראל-ערב של ה־CIA מ־18 ביוני בבוקר, *LBJL*, History files, Box 21; מברק שגרירות

ארצות הברית במוסקבה אל מחמ"ד מ־22 ביוני 1967, *LBJL*, SCNSC files, Box 109, folder 4; אהרון ורגליס, 'על הדרך להתרסקות', נובמבר ורמיה, 5.3.1970; סקירה של איומים סובייטיים על מדינת ישראל, 20.5.1970, א"מ, תיק ג-6895/11; סקירה של התבטאויות בעיתונות הרוסית על גבולותיה של מדינת ישראל מאותו תאריך, שם; חומר רב על התעמולה האנטי־ציונית בברית המועצות שמור בתיק, א"מ, תיק ג-6895/10.

19 גדי היימן, 'יחסי ישראל-צרפת בתקופת שלטונו של דה גול, 1958-1967', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 2009, עמ' 338-339.

20 ראו למשל, דיווח של אדווין איתן, 'ידיעות אחרונות', 23.3.1969, עמ' 1-2. הכתבה התמקדה במאמר שפורסם בלה מונד, 22.3.1969.

האמברגו הצרפתי. כאשר התבקש אשכול להגיב על הדברים בעת ביקורו בארצות הברית בינואר 1968, הוא הסתפק באמירה שנשיא צרפת נכשל בהבנת הציונות ורעיונותיה.²¹ התעמולה האנטי-ישראלית בצרפת הודרכה לא רק על ידי יחסו של דה גול אלא, כדברי אבן, גם על ידי העיתונות הקומוניסטית ועל ידי חוג של יהודים השייכים לשמאל האינטלקטואלי אשר עושה רעש אבל אין לו שום השפעה על דעת הקהל. העיתון לה מונד לצערנו פותח את עמודיו לתעמולה זו ומסרב לפרסם תגובות [...] או שעושה זאת בדיספורציה מוחלטת.²² אבא אבן התנחם בכך שהתקשורת המסחרית – תחנת אירופה 1 ורדיו לוקסמבורג – הציגה את ישראל באור חיובי, אבל דעתו על השפעתם של האינטלקטואלים מן השמאל על דעת הקהל בצרפת לא הייתה יותר ממשאלת לב.

בתחילת 1969 ארגנה שגרירות ישראל בלונדון ביקור בישראל של ארבעה עורכי עיתונים מרכזיים שביקשו לראיין את ראש הממשלה ולשוחח עם שרים, קצינים בכירים וצמרת משרד החוץ. רוב השאלות לאשכול נגעו לעניינים פוליטיים או מדיניים כמו דעתו על יורשיו בכוח, החלטה 242, עמדת ישראל בשאלות פתיחת התעלה וההשפעה הרוסית באזור. לצד אלה הייתה גם השאלה 'מה יוכל ראש הממשלה להשיב לטענה שהיהודים גזלו קרקעות מהערבים עוד לפני הקמת המדינה?' שהעידה על ספק בלגיטימציה של המדינה היהודית.²³ מקום בולט בין כלי התקשורת המסויגים מישראל, ולעתים אף עוינים לה, תפס הבי-בי-סי. שירות השידור הממלכתי הבריטי פרסם את הודעות התעמולה הדמיוניות של ארגוני המחבלים ושל דובר צבא מצרים בתקופת מלחמת ההתשה במקביל להודעות הישראליות, וכך נתן להן לגיטימציה ותוקף שווה במסווה של ניטרליות עיתונאית. הנוהג הזה הרגיז את משרד החוץ והוא מחה כמה פעמים נגד עיוותי הדיווח. ביולי 1969 זימן אבן את השגריר הבריטי אחרי דיווח בבי-בי-סי על אירועים בתעלה לנזוף בו על משוא הפנים בשידור.²⁴ לעתים רחוקות היו גם הפתעות. שנתיים ויותר אחרי המלחמה שידר הבי-בי-סי סרט אוהד לישראל (!) בשם 730 ימים אחרי, שסיכם את מצבה של ישראל בעולם: 'העולם התרגל ליהודים כקורבנות, אך עדיין לא התרגל אליהם ככובשים'.²⁵

באביב 1968 ביקר אבן במדינות סקנדינביה, שם יכול היה לעמוד על התמורות שחלו ביחס לישראל. בימי המלחמה נרשמו למעלה מאלף מתנדבים שוודים לצאת לעזרת ישראל, רובם המכריע לא יהודים. עתה שמע אבן מראש הממשלה טאגה ארלנדר שאם ישראל שואפת לשנות את גבולותיה לא עקב צורכי ביטחון, הוא לא יתמוך בה. אבן התרשם

Irving Spiegel, *New York Times*, 11.1.1968 21

מכתב אבא אבן לשר התיירות משה קול, 21.1.1968, א"מ, תיק ג-6434/45. 22

מברק ארד לעדי יפה, 6.2.1967, א"מ, תיק ג-6420/7. 23

ידיעה, מעריב, 22.7.1969, עמ' 1. 24

לדיון נרחב בשינויים שעברו על יחסה של דעת הקהל בבריטניה לישראל אחרי מלחמת ששת הימים, ראו: יהושע בלס, ממדינה בסכנה למדינה מסוכנת: הגורמים לשינוי במעמדה של ישראל בבריטניה 1967-1982, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2017, פרק ראשון. 25

בסיוור שככל שדרג האנשים שעמם שוחח היה גבוה יותר כך ידידותם לישראל הייתה גדולה יותר, אך ברחוב היו הפגנות, מחאות וסיסמאות תמיכה בפתח ונגד ישראל שצולמו ושודרו בטלוויזיה. שוודיה הובילה בגילויים אלה, שהחלו לצוץ גם במדינות סקנדינביה האחרות, אך אבן התרשם משום מה שהבעיה איננה מדיניותה של ישראל אלא תדמיתה.²⁶ המציאות הייתה הפוכה. לסקנדינביים הפריעה המהות ולא התדמית. הרבה לפני שהפלסטינים הופיעו בזירה כגורם עצמאי, התפרסמו בעיתונות הסוציאל-דמוקרטית בשוודיה כתבות אוהדות שתיארו אותם כגורם שלישי בסכסוך לצד ישראל ומדינות ערב.²⁷ בדצמבר 1968 הופיעה בעיתון המפלגה הסוציאל-דמוקרטית סדרת כתבות על הפליטים שכתבה סגנית העורכת בעקבות סיור ארוך במדינות ערב וביקור חטוף בישראל. הכתבה לוותה בצילומים והצירוף יצר, לדברי מיכה חריש, ראש המחלקה לקשרי חוץ במפלגת העבודה, 'רושם בהחלט שלילי. החמור ביותר הוא שכתבה זו עולה על גל הקיים זה כבר בתוך המפלגה [...] ועלול להחריפו'.²⁸

בנורווגיה קיבלה התאחדות הסטודנטים החלטה בגנות הציונות ובזכות הפלסטינים, ובהתייעצות של צמרת משרד החוץ קוננו המשתתפים על השמאל החדש שהשתלט על הטלוויזיה בפילנד.²⁹ כרסום במעמדה של ישראל ניכר במדינות אירופיות נוספות. באוסטריה, ששלטה בה המפלגה הסוציאליסטית של ברונו קרייסקי היהודי, התפרסמו בעיתון המפלגה מאמרים ביקורתיים על ישראל, שהאשימו אותה בעשיית האו"ם ללעג ובהבכת ארצות הברית. בשגרירות ישראל בווינה הגדירו את עורך העיתון 'היפר מורליסט' כפי שאפשר לצפות 'אך מסוציאליסט יהודי'.³⁰

אבן דחה את ההנחה 'שיש התמוטטות כוללת ביחסה של דעת הקהל כלפי ישראל'. התרשמותו בשוכו מסיוור במערב אירופה בשנת 1970 הייתה הפוכה: 'יש איתנות ורציפות לגבי היחס היסודי גם של הממשלה וגם של דעת הקהל, ולא נשתנה שום דבר יסודי מאז מלחמת ששת הימים'. הקביעה סתרה את מה שכל קורא עיתונים היה יכול לדעת. אבן לא הבחין בין דיפלומטיה להסברה ובין הסברה למאבק שכבר החל על תודעתו של הדור הצעיר במערב. הוא התרשם ממדינאים ומדיפלומטים שעמם שוחח יותר מאשר מזרמי מעמקים בציבור. אבל גם הוא הבין, אחרי תחילת הפצצות העומק במצרים והפגיעה במפעל המתכת באבו זעבל בפברואר 1970, כי הפצצות על אזרחים פוגעות בתדמיתה של ישראל באירופה

26 פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 21.5.1968, א"מ, תיק א-8161/12, עמ' 6-8.

27 ראו למשל בעיתון *Aktuellt*, בתאריכים 27.11.1968 ו-18.12.1968.

28 חוזר של מיכה חריש, ראש המחלקה לקשרי חוץ של מפלגת העבודה, 12.3.1969; תרגום הכתבות מן העיתון השוודי, אב"ב, תיק 76-1968-914-2.

29 פרוטוקול התייעצות אצל שר החוץ בסוף אפריל 1969 על יחסי ישראל עם אירופה, א"מ, תיק חץ-5254/16, תרגום כתבה בעיתון הנורווגי *Morgenbladet* 22.9.1969, א"מ, תיק חץ-3868/9; מכתב השגריר, אברהם גלעדי, אל משרד החוץ 24.9.1969, א"מ, תיק חץ-4459/13.

30 התכתבות בין השגרירות בווינה ומיכה חריש ותרגומים של קטעי עיתונים מספטמבר-אוקטובר 1969, אב"ב, תיק 83-1968-914-2.

שמוראות מלחמת העולם השנייה עדיין היו בה מוחשיות, ואנשים מגיל מסוים ומעלה זכרו כיצד הופצצו מפעלי תעשייה ועובדיהם נהרגו.³¹

דעת הקהל בארצות הברית וישראל

השינוי בדימויה של ישראל בארצות הברית היה אטי יותר, אבל גם בה השתנתה תדמיתה, בחוגים אחדים לטובה ובאחרים לרעה. פרופסורים לממשל, למדע המדינה וליחסים בין-לאומיים, ודיפלומטים ששירתו במזרח התיכון, חששו למעמדה של ארצות הברית באזור והזדרזו להתוות את פרטי ההסדר כפי שהיו רוצים לראותו. פרופ' הווארד ריגנס, ששירת במועצה לביטחון לאומי תחת וולט רוסטאו, הציע נסיגה מכל השטחים; פירוז של רמת הגולן; בינאום של העיר העתיקה בירושלים; הכרה ערבית בישראל; שיט חופשי בתעלת סואץ ובמצרי טיראן ויוזמה ישראלית לפתרון בעיית הפליטים, במסגרת מאמץ בין-לאומי שבו תקלוט ישראל עשרה עד 15 אחוז מפליטי 1948.³² הוא לא האמין שהערבים ינהלו משא ומתן עם ישראל מתוך עמדת החולשה וההשפלה שאליה נדחקו, והציע שהמעצמות תסכמנה ביניהן על הפתרון ותכפינה אותו על הצדדים.³³

הדים לדעותיו של ריגנס השמיע בארץ ההיסטוריון פרופ' יעקב טלמון, שנפגש עימו בעת שהותו בשבתון בושינגטון. מיד אחרי המלחמה הוא כתב מאמר שכותרתו 'למען שלום כולל במזרח התיכון', שהציג רעיונות שהעלה ההיסטוריוסוף הבריטי ארנולד טוינבי במאמר שהתפרסם באותם ימים בעיתונים בעולם. טוינבי וטלמון היו אמנם חלוקים בדעתם לא מעט, אך שניהם הסכימו שישראל אינה יכולה לכפות את רצונה על העולם הערבי ובאותה מידה העולם הערבי לא יוכל להשמיד את ישראל. שניהם הציעו שלום על בסיס קווי שביית הנשק עם תיקונים קלים, שלפי טוינבי לא יכלו לכלול את ירושלים, והתאכזבו מכך שהעולם התעלם מניתוחיהם ולא אימץ את מסקנותיהם.

טלמון האשים את הממשלה שעמידתה על משא ומתן ישיר ועל חוזה שלום היא תירוף לא לעשות דבר. הוא היה מוכן להיאנס לפתרון כפוי בידי ארבע המעצמות, הזהיר בהבוק נדיר של ראיית הנולד מפני השתלטות קבוצות גרילה על העולם הערבי ותקף את העיתונות הישראלית ואת האופן שבו ייצגה את עניין השלום. מבחינת החוק הבין-לאומי, הזכיר, גבולותיה של מדינת ישראל הם גבולות החלוקה מנובמבר 1947.³⁴

31 פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 13.3.1970, א"מ, תיק א-16707/5, עמ' 7-8.
 32 תזכיר של הווארד ריגנס לולט רוסטאו, 12.6.1967, LBJL, Sonders Files, Box 7, folder 6. על ההתלבטויות של האמריקנים בין שיחות בחסות האו"ם לשיחות ישירות כתביעתה של ישראל, ראו גם תזכיר של נתניאל דייויס לריצ'רד מוז 12.6.1967, LBJL, SCNSC files, Box 12, folder 4.
 33 מכתב הווארד ריגנס למקג'ורג' באנדי וולט רוסטאו, 21.6.1967, LBJL, Country files, Box 110, folder 3.
 34 דברי יעקב טלמון בפרוטוקול של יום עיון משותף למשרד החוץ ולפרופסורים מן האוניברסיטה העברית בתחילת מאי 1969, א"מ, תיק ג-6490/15, עמ' 28-31.

פרופסור אחר, זביגנייב בז'ינסקי (לימים יועצו לביטחון לאומי של הנשיא קרטור), הזהיר כי עמדה פרו-ישראלית תביא לאובדן ההשפעה האמריקנית בעולם הערבי ולהשתלטות הרוסים עליו.³⁵ אולם בניגוד לדעתם של הפרופסורים גילו משאלי דעת קהל שהנשאל האמריקני גיבש דעה ברורה על הסכסוך, כפי שכתב מקג'ורג' באנדי, היועץ לשעבר לביטחון לאומי וראש צוות החירום לטיפול במשבר במזרח התיכון, לנשיא ג'ונסון: 'דעה זו הרבה יותר שקולה והגיונית מזו של מספר אנשים במחלקה (המדינה) שבשמה לא אנקוב כאן'. על פי המשאליים, הציבור האמריקני חשב כי: (1) הערבים התחילו במלחמה; (2) הרוסים ניצבו מאחורי היוזמה למלחמה; (3) הישראלים ניקו את השטח; (4) האו"ם הוא בדיחה; (5) הערבים (והרוסים) צריכים לשלם עבור חינוכם. הציבור, הוסיף באנדי, אינו כועס על ישראל בגלל סיפוח ירושלים, ונכון מזה שאנשים חכמים לכאורה סבורים שהישראלים צריכים לוותר על פירות ניצחונם. עיקרון אמריקני יסודי, סיים, הוא שהמפסידים משלמים.³⁶ למרות התמיכה בציבור הרחב, האנדרדוג של מאי-יוני הפך בתקשורת האמריקנית למנצח ולכובש. הסימפטיה לחלשים עברה לצד הערבים, הן בעיתונות השמרנית שגם קודם לכן לא נחשדה באהדה מופרזת לישראל, והן בעיתונים ידידותיים כמו *Time Magazine*. המעבר לא היה חד, וראשיתו הייתה במחשבה שיש להפריד בין קיומה של ישראל בגבולותיה הישנים לזכותה להחזיק בכיבושה. מגזינים כמו *Life* או *Look* ועיתון כמו *ניו יורק טיימס* היו אמביוולנטים בשאלה השנייה כבר בסוף יוני 1967. עיתונים פרו-בניציאליים או סקטוריאליים היו בוטים יותר, וכמה מהם דיברו בגלוי על הצורך של ארצות הברית לפתוח בדיאלוג מחודש עם הערבים ולהתייחס אל הצדדים בלי משוא פנים.

ישראלים שביקרו בארצות הברית חשו בשינוי והבחינו בהשפעתו על מקצת הצעירים היהודים שם. מזכירת מפא"י, גולדה מאיר, סיפרה בשובה מביקור ממושך אצל יהודי ארצות הברית שלא רק ערבים וקומוניסטים מגנים את ישראל הכובשת, וטוענים מוצאים אופן קשבת אצל אנשים שתמכו בישראל ועכשיו מפצירים בה להתגמש. הגרועים שבהם, אמרה, הם אנשי השמאל האינטלקטואלי, שרבים מהם יהודים ואף ציונים לשעבר, ועכשיו מדקלמים את הנרטיב הערבי על גירוש הפליטים. בדרכה לאירוע שבו השתתפה היא נתקלה במפגינים מתנועת הכוח השחור וסיפרה: 'הם העמידו משמרות של נוער סוציאליסטי שמאלי יחד עם כושים. אז גם זה ישנו'.³⁷

הנוכחות הבולטת של נוער יהודי בשורות השמאל החדש בארצות הברית הדאיגה את הממסד היהודי בארצות הברית. בעיתונות היהודית האמריקנית נכתבו מאמרים רבים שעסקו בתופעה, ניתחו אותה וניסו למצוא לה תשובות; גם בארץ גבר העיסוק בנושא בלי שיביא לפריצת דרך אל הציבור הזה. ניסיונות של שליחים ישראליים להידבר עם כמה

35 מכתב זביגנייב בז'ינסקי למקג'ורג' באנדי, 14.6.1967, LBJL, History files, Box 19

36 תזכיר של מקג'ורג' באנדי לנשיא ג'ונסון, 10.7.1967, LBJL, Country files, Box 110, folder 1

37 סקירת גולדה מאיר על ביקורה בארצות הברית בישיבת מזכירות מפא"י, 3.12.1967, אב"ב, א

מראשי הסטודנטים היהודים הרדיקליים עלו בתוהו וגם המאמצים להרחיב את הקשר עם סטודנטים יהודים בכלל, שאינם בהכרח ציונים, זכו להצלחה מעטה.³⁸ עיתונאים שכתבו על יהדות ארצות הברית תיארו תמונה דומה:

הליברלים, ובהם רבים היהודים, מתנגדים למה שהם קוראים נוקשותה של ישראל. השמאל החדש, ובו רבים היהודים, רואה בישראל כוח כובש ומדכא. האינטלקטואלים באוניברסיטאות, ובהם רבים היהודים, ממליצים לישראל להיות 'גמישה ונוחה יותר' בהשגת הסדר. הקהילה הכושית גילתה גילויי אנטישמיות. הכנסייה הפרוטסטנטית [הכוונה לפרסביטריאנית] מבקרת בטון חריף את מדינת ישראל ולפעמים מערערת על עצם קיומה שיצר את בעיית הפליטים.³⁹

השמאל הישן בארצות הברית תקף את ישראל והאשימה בהיותה גרורתו של הממשל ומשרתת את חברות הנפט הגדולות, שביקשו להדיח את המשטרים הערבים המתקדמים שאיימו על האינטרסים שלהן (בפועל, חברות הנפט מתחו ביקורת על הממשל בגלל תמיכתו בישראל). השמאל החדש האשים את ישראל באימפריאליזם וראה בה איום על העולם השלישי המהפכני. בקרב סטודנטים מן השמאל לגוניו והקהילה השחורה התפשטה כבר בשנת 1967 ההשוואה בין ישראל למשטר האפרטהייד בדרום אפריקה, וראשי הכוח השחור כינו את הניצחון הישראלי 'ג'נוסייד'.

העיתונות האמריקנית הרבתה לעסוק בישראל ובעיקר במדיניותה בשטחים. העיתונות הנוצרית השמרנית תקפה את ניצחון ישראל, וגינתה את התנהגותם של הישראלים בשטחים ואת מדיניות ישראל בירושלים. העיתונות הליברלית הבלטיה את השקט בגדה המערבית ואת הסתייגויות התושבים ממשטרו של חוסיין. עיתונים כמו *Wall Street Journal* או *Business Week* תיארו מה שנראה להם כהשפעה גוברת של הצבא על המדיניות הישראלית, בעיקר אחרי פעולת כראמה. הפעולה הניעה שינוי עמדות כלפי ישראל גם בעיתונים שתמכו בה בתחילה, אך אחריה העבירו את אהדתם לנאצר ולחוסיין, 'היונים הערביות' כהגדרת כמה מהם. הבעיה המרכזית במזרח התיכון הייתה לדעתם שישראל גדולה מדי, כובשת שטחים לא לה ומדכאת את אוכלוסייתם הערבית.⁴⁰

ההסתייגות מישראל גברה ככל שהמאמצים להשגת הסדר עלו בתוהו, ונראה היה כי מעמדה של ארצות הברית בעולם הערבי הולך ונחלש. ניו יורק טיימס כתב ביולי 1968 על בידודה של ארצות הברית בעולם הערבי וציטט את חסנין הייכל, שטען כי יהודי ארצות הברית מעצבים את דימויה במדינות ערב המתונות, ושאל בשמו של דיפלומט אמריקני אנונימי (ככל הנראה דונלד ברגוס, הנציג האמריקני בשגרירות ספרד בקהיר): 'האם מחיר

38 ג'פרי ויגודר, 'דמותה המסולפת של ישראל בעיני הנוער היהודי באמריקה', דבר, 10.3.1969, עמ' 7.

39 רשימה של אלי אייל, מעריב, 2.1.1970, עמ' 12.

40 סקירה על דמותה של ישראל בעיתונות האמריקנית מאפריל 1968, אב"ב, תיק 2/932-579-1968.

התמיכה בישראל שווה את האובדן הכלכלי והמדיני בעולם הערבי?⁴¹ העיתון *Christian Science Monitor* השמרני שאל אם חברי הקונגרס שהצביעו בעד הצעה שקראה לממשל לספק בהקדם לישראל לפחות חמישים מטוסי פאנטום, והרוויחו קול או שניים במדינותיהם, מסוגלים לשקול ובאמת שקלו את כל ההשלכות של הצבעתם.⁴²

שלושה חודשים לאחר שנכנס לתפקידו כשגריר בווישינגטון העריך יצחק רבין שלא רק הממשל, אלא גם שמונים אחוז מדעת הקהל, אינם מסכימים שישראל רשאית לשלוט במיליון ערבים בשטחים, ואינם רואים בכך סתירה לתמיכתם בזכותה של ישראל לשלום, לביטחון, לריבונות ולעצמאות. ההתנגדות לסיפוח שטחים, אמר רבין, נובעת מבעיית האוכלוסייה שבהם.⁴³ לדבריו, מתחת לאדווה של הסכסוך היהודי-ערבי, היו ברעת הקהל האמריקנית גם זרמי עומק עקב מנטליות שונה. בארצות הברית, שאחד מעקרונותיה היסודיים היה הפרדת הדת מן המדינה, הקשר המיוחד ביהדות בין דת ללאום היה קשה להסברה ולעיכול. מדינת הלאום היהודית חיברה בין מדינה לדת, ולא רק בין מדינה ללאום. הפלסטינים הציגו בתעמולתם את חוק השבות כחוק גזעני 'שלך' האמריקאי מבוססות מותר לכוא ולי שגרת שם 800 שנה אסור'. עניינים כאלה, סיפר רבין באחד מביקוריו בארץ, מחזירים את הדיון לכל בעיות הציונות, והאמריקנים שטחיים ואין להם זמן וסבלנות לדיונים כאלה: 'אין היום פליטים יהודים, יש היום פליטים פלסטינים' וזו העובדה הקובעת מבחינתם.⁴⁴

השמאל הישן והשמאל החדש

בשנות השישים נוצרה במערב אירופה גרסה חדשה ומעודכנת של שמאל מהפכני שלא קיבל את מרותה של מוסקבה ולא היה קשור למפלגות הקומוניסטיות הממוסדות. הוא לא התמקד בקיפוח מעמדי אלא בצורות אחרות של קיפוח: גזעי, מגדרי וקולוניאליסטי. בסיס כוחו היה באוניברסיטאות ולא במפעלי התעשייה, ומקורות השראתו היו פרופסורים שהתרחקו מן המרקסיזם-לניניזם לגרסאות מערביות של מרקסיזם, כמו אלה של המנהיג הקומוניסטי האיטלקי אנטוניו גראמשי ושל אנשי אסכולת פרנקפורט. בארצות הברית נולדה תנועת מחאה מקבילה מן המאבקים למען זכויות השחורים והנשים, ובעיקר מן ההתנגדות למלחמת וייטנאם. יהודים תפסו מקום בולט בשמאל החדש משני עברי האוקיינוס האטלנטי. השמאל החדש פרץ לתודעה הציבורית בגל של הפגנות סטודנטים שהתפשט מצרפת לגרמניה ולאיטליה באביב 1968. אחרי שההפגנות שככו, נתן השמאל החדש גט כריתות לברית המועצות ולמפלגות הקומוניסטיות במערב, שנמנעו מלתמוך בצ'כוסלובקיה מול הפלישה הסובייטית בקיץ 1968 וגם לא תמכו בלב שלם בהפגנות הסטודנטים במערב. לא הייתה זו תנועה מגובשת, אלא מקבץ של קבוצות שנאבקו למען מטרות שונות, למן פירוק הנשק

The New York Times, 17.7.1967 41

Christian Science Monitor, 26.7.1968 42

פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 29.5.1968, א"מ, תיק א-8161/12, עמ' 8. 43

פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 29.6.1970, שם, תיק ג-16707/8, עמ' 32. 44

הגרעיני ועד לאיכות הסביבה וזכויות בעלי החיים. חלקן שמו דגש על אנטי-קולוניאליזם, אחרות על פמיניזם וכולן התנגדו לארצות הברית ולממסדים בארצותיהן. באחד מביקוריו בארץ סיפר רבין על פגישה שלו עם קבוצת אינטלקטואלים יהודים רדיקליים: 'יצאתי ממנה מזועזע. הם בעד ישראל, אבל הם אומרים: תתרחקו מן החלאה האמריקאית. אתם בסדר, אמריקה לא בסדר. אל תהיו קשורים עם אמריקה'.⁴⁵

השמאל האירופי הישן והחדש, מוכה תסביך אשמה כלפי הקולוניות לשעבר ואלה שעוד נותרו בהווה, ראה בישראל את מעוז הקולוניאליזם המערבי במזרח התיכון. אנשיו עסקו בעיקר בשאלה הפלסטינית; מדינות ערב עניינו אותם פחות. בכך לא היה הבדל בין תומכי ישראל למתנגדיה. אנשי שמאל ציונים כסופר היהודי הצרפתי יליד תוניסיה, אלבר ממי, חשבו שעל ישראל להכיר בקיומו של עם פלסטיני ולהגיע עימו להסדר; מנגד הם טענו כי לארצות ערב אין מה לחפש בארץ ישראל ובסכסוך עליה.⁴⁶ כל עוד מוקד הסכסוך היה יחסי ישראל עם מדינות ערב, היו אינטלקטואלים מן השמאל גורם משני בעיצוב יחסה של דעת הקהל לישראל. אחרי מלחמת יום הכיפורים, כאשר הפלסטינים היו למוקד הסכסוך, עלה משקלו של השמאל ובמערב אירופה היה זיהוי מלא כמעט בין אינטלקטואל לשמאל, ובין שמאל למאבקם של הפלסטינים.

ההתנגדות לישראל והתמיכה בפלסטינים היו משותפות לשמאל החדש והישן. המפלגות הקומוניסטיות באיטליה ובצרפת התרחקו מהשמאל הישראלי שעימו ניהלו דו שיח עד 1967, וארגוני עובדים הנתונים להשפעה קומוניסטית הכריזו על הזדהות עם שאיפות הפלסטינים. התמיכה בפלסטינים התפשטה מהקומוניסטים והשמאל החדש הרדיקלי אל ארגוני שמאל קתולים וליברלים של צעירים בצרפת ובבריטניה שסיגלו לעצמם את מצע הפתח. בחוגים אלה זיהו את הציונות עם הריאקציה ועם האימפריאליזם, עם דת ועם גזענות. סיסמאות אש"ף על מדינה חילונית ודמוקרטית קנו את לבותיהם של צעירים שלא היה להם מושג על הסכסוך, ולבורות לא נראתה תשובה.⁴⁷

עוד לפני התפרצות ההפגנות בצרפת במאי 1968, שאלה חברת הכנסת גולדה מאיר את שגריר ישראל בצרפת, ולטר איתן, אם הערכתו כי דעת הקהל אוהדת את ישראל נכונה גם לגבי האינטלקטואלים השמאלניים, והשגריר הסביר: 'אלה שהם נגדנו כמעט כולם הם אינטלקטואלים יהודים. מכל מקום, חוגים אלה אינם צרפת. הם מהווים קבוצות קטנות של אנשים המשמיעים את דעתם'.⁴⁸ במהלך המהומות התברר כי השגריר המעיט בהערכתו את האינטלקטואלים בשמאל, שאחדים מהם היו מקורות ההשראה של המפגינים במאי.

45 פרוטוקול של ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 29.5.1969, שם, תיק א-8161/12, עמ' 10.

46 ישראל נוימן, 'ראיון עם אלבר ממי', דבר, 23.2.1968, עמ' 9.

47 ראו למשל, דוד גלעד, 'מערכה אחת שהפסדנו', מעריב, 3.4.1970, עמ' 9; כתבה של חנוך ברטוב על הרצאותיו של איש מצפן אריה בוכר בארצות הברית במוסף מעריב, ימים ולילות, 10.7.1970, עמ' 5-4.

48 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 13.12.1967, א"מ, תיק א-8161/8, עמ' 9-10.

הקומוניסטים, ובעקבותיהם השמאל החדש, הפעילו טרור אידיאולוגי ותדמיתי על השמאל הישראלי. הלחץ נשא פרי והיו מי שהתיישרו עם הקו החדש. אחד החלוצים היה העיתונאי והקריקטוריסט שמעון צבר, בוגר העולם הזה והארץ, שהעתיק את פעילותו ללונדון והתקבל שם בברכה בתקשורת הבריטית, ובראשה הבי-בי-סי, שנתנה לו במה לגנות את ישראל 'השואפת לגרש את הערבים'.⁴⁹ בהמשך הצטרפו אליו הפציפיסט אורי דיוויס ואחרים מאנשי מצפן שהצדיקו את ארגוני המחבלים ופעולותיהם, וקראו למאבק מהפכני משותף יהודי-ערבי להקמת חברה סוציאליסטית חופשית מאפליה לאומית, דיכוי ורדיפות. אחרים לא עקרו ללונדון, אך דאגו להזיז מן הארץ את העיתונות הבריטית במודעות בגנות ממשלת ישראל ומדיניותה.⁵⁰

אנשי שמאל ציונים ניסו להתמודד עם ההתקפות על ישראל, בהצלחה מעטה. בכינוס שהתקיים בסוף פברואר 1968 באיטליה ביוזמת המפלגה הקומוניסטית ובארגונה הגנו על עמדת ישראל שמחה פלפן, נציג מפ"ם באירופה, וקלוד לנצמן, שערך קובץ עב כרס עם הסכסוך היהודי-ערבי שיצא לאור בפריס ביוני 1967 ולימים יצר את הסרט המונומנטלי שואה. דבריהם לא צוטטו בדיווחי עיתון המפלגה, ל'אוניטה, על הכינוס, ובמקומם הופיעה כתבה שכותרתה 'פציפיסטים בעלי מקל: הדו-פרצופיות והאחריות הכבדה של השמאל הישראלי'.⁵¹

גלילי היה מודע להשפעתו של השמאל החדש על השמאל הישראלי, וציין כי 'נראים סימנים של הסתגלות לערכים של התעמולה העוינת גם בקרב ישראלים'. הוא הציע לזמן קבוצה של אנשי רוח להתייעצות כיצד לענות להתלבטויות, בשימת דגש על הוויכוח עם השמאל החדש, ומנה בין המוזמנים בכוח את שמותיהם של המשורר חיים גורי, הסופר חנוך ברטוב, והפרופסורים צבי יעבץ ונתן רוטנשטרייך. ספק רב אם אלה היו הדמויות המתאימות להתמודדות עם ניצני השמאל החדש בארץ.⁵²

סטודנט ישראלי שלמד בבריטניה כתב לאביו על כרוז שהוציאה קבוצת סטודנטים ישראלים אנשי שמאל, וטען כי זו הדרך להתמודד עם תומכי הפלסטינים בשמאל:

עד כה הם שומעים רק תעמולה ציונית רשמית [...] אשר לדעתם באופן אוטומטי אי-אפשר להאמין לה, או מאל-פתח וקבוצות שמאליות קיצוניות בישראל כמו ר"ח ומצפן הקוראות להשמדת מדינת ישראל והקמת מדינת כל אזרחיה... שרבים ביניהם מרגישים שמשוהו לא בסדר, אך לא ברור להם בדיוק מה. כרוז כמו הרצ"ב זה כמעט כמו גלגל הצלה לטובע. פתאום מתברר שניתן להיות מהפכן סוציאליסט ויחד עם זאת לתמוך במדינת

49 ידיעה, מעריב, 8.3.1968, עמ' 2.

50 כרוז מפברואר 1969 של 'הוועד הפועל המהפכני הישראלי בחוץ לארץ', אב"ב, תיק 76-1968-914-2.

51 לוויה רוקח, 'רו שיה על ישראל עם הקומוניסטים', דבר 1.3.1968, עמ' 7.

52 פרוטוקול ישיבת ועדת המנכ"לים להסברה, 23.12.1968, א"מ, תיק א-7/466.

ישראל [...] קיום מדינת ישראל אינו סותר את מצפונם הסוציאליסטי וזה חשוב מאוד. חבל שאינם יכולים להגיע למסקנה זו לבדם, אך זו עוכרה ולכן חייבים לעזור להם בכך.⁵³

יעקב צור, מסביר ותיק ושגריר ישראל בצרפת בעבר, טען כי אין בעיה של הסברה אל אידאולוגיה. העוינות הקומוניסטית ליוותה את הציונות מראשיתה, וגם נימוקי הימין וחברות הנפט הגדולות היו מוכרים עוד מלפני הקמת המדינה. החידוש ב-1968 היה בהצטרפות השמאל החדש, האנטי-ממסדי, למקהלה האנטי-ציונית, בעיקר בגלל חלקו המרכזי של הנוער היהודי בשמאל הזה. צור ראה את שורש העמדה האנטי-ישראלית של השמאל החדש בנטייתו לראות את המציאות בצבעי שחור ולבן, ובמרידתו במוסכמות בשעה שאהדה לישראל הייתה למוסכמה בארצות הברית. בצרפת נוספה לכך אהדה לערבים בעקבות מבצע סואץ ב-1956 ומלחמת אלג'יריה. באירופה כולה סבלה ישראל מהעוינות של השמאל לארצות הברית בעקבות מלחמת וייטנאם, ומנטיית השמאל החדש לאהוד את המפסיד והמדוכא, וכאלה נראו בעיני הערבים. את כל אלה, טען צור, אי-אפשר לתקן על ידי הסברה, וכדי להתמודד אתם על הציונות לחדש את נעוריה כתנועת שחרור לאומית.⁵⁴

התעמולה הפלסטינית והשפעתה

גורם מרכזי שהשפיע על השינוי במעמדה של ישראל בדעת הקהל העולמית היה חזרתם של הפלסטינים לתמונת הסכסוך. אחד היעדים המרכזיים של ארגוני הפראיון היה השגת הכרה בין-לאומית במעמדם כתנועת שחרור לאומית. מלחמת ששת הימים הייתה אבן דרך חשובה בדרך להשגת הכרה כזאת, וככל שהלגיטימציה של מדינת ישראל הועמדה בסימן שאלה בחלקים של דעת הקהל באירופה ובקמפוסים האמריקניים כך התחזק בחוגים האלה מעמדם של הפלסטינים.

הפתח הציג את עצמו במדינות המערב כתנועה שוחרת חופש, גם של יהודים, ששואפת להקים מדינה חילונית בארץ ישראל שתהיה משוחררת מכבלי התאוקרטיה היהודית. בחוגי השמאל החדש לא נחשב המושג 'טרוריסט' כינוי גנאי, וכבר בתחילת 1969 נפוצו שמועות על יהודים שהתנדבו לשורות הארגון. כעבור זמן קצר התברר כי לא מדובר בשמועות בעלמא, וכי הפתח מביא קבוצות של צעירים מן העולם אל מחנות הפליטים בירדן. בשיחות עם עיתונאים סיפרו הצעירים כי שהו בירדן כחודש. הם לא באו להתאמן או להשתתף בפעולות, אמרו, אלא לסייע לפליטים ולסוהר האדרום הירדני. באחת הקבוצות היו שבעה יהודים שדקלמו סיסמאות נגד הציונות ודיברו על הצורך להקים מדינה דמוקרטית ובלתי גזענית במקומה של ישראל.⁵⁵ החזית העממית הדמוקרטית ערכה מחנה דומה שבו השתתפו

53 מכתב דוד לוולטר איתן המצורף למכתב איתן אל יוחנן מרוז, 28.5.1969, וכן כרוז המצורף אליו החתום על ידי 'סטודנטים מהפכנים ישראלים באנגליה', א"מ, תיק חץ-6/4179.

54 יעקב צור, 'לא ירכו סרק' – אלא מתקפה רעיונית', דבר, 22.8.1969, עמ' 3.

55 ידיעה, מעריב, 17.8.1969, עמ' 2; ידיעה של שמואל שגב, שם, 7.1.1970, עמ' 1.

יהודים מצרפת ומבלגיה. בשובם לאירופה הם השתתפו בפעילות תעמולתית למען מאבקם של הפלסטינים. מעטים מהם גויסו לפעולה ממשית יותר מתעמולה ונשלחו לישראל במשימות מודיעין והברחת אמצעי לחימה, ומאוחר יותר השתתפו גם בפגועי טרור.⁵⁶

ראש אמ"ן, לשעבר, פרופ' יהושפט הרכבי, הזהיר בתחילת 1969 שיהיה קשה לעצור את התהליך של גיבוש הכרה בין-לאומית בארגון לשחרור פלסטין.⁵⁷ היה זה בעקבות מאמרים שהתפרסמו בסוף 1968 בניו יורק טיימס ובוושינגטון פוסט שטענו כי ארצות הברית צריכה להידבר עם אש"ף. ב-13 בדצמבר 1968 פרסם *Time Magazine* כתבה גדולה על ערפאת וארגונו, פתח, ותיאר אותם כגורם המרכזי לאי היציבות במזרח התיכון. תמונתו על ערפאת נדרסה בעמוד השער של השבועון.⁵⁸ ב-21 בפברואר 1969 קרא וושינגטון פוסט במאמר מערכת להכיר במציאות והציע למעצמות ולמזכיר האו"ם לנהל משא ומתן עם נציג אש"ף בניו יורק. הקדים אותו גארדיאן הבריטי, שכתב כי המחבלים מתקרבים במהירות להשגת הכרה בהם כתנועת שחרור לאומית כמו תנועות אחרות באסיה, באפריקה ובאמריקה הלטינית.⁵⁹ המדיניות אמנם פיגרה אחרי התעמולה, אך בסתיו 1970, לאחר 'ספטמבר השחור', החל גם הממשל האמריקני לחפש דרכים לשלב את הפלסטינים בהסדר מדיני.

פרופ' יהושפט הרכבי, ראש אמ"ן לשעבר הזהיר, בתחילת 1969 מפני ההשלכות של חזרת הפלסטינים לזירה: הפתח, בניגוד לארגונים שקדמו לו, שהסתפקו בשיקוצים ובהפרחת סיסמאות אנטישמיות, ניהל מאבק אידיאולוגי והוויכוח עימו היה מורכב יותר. הרכבי היה הראשון באקדמיה הישראלית ששם לב למרכזיותם של הפלסטינים במאבק על המודעות העולמית. 'מאז תחילת הציונות', אמר, 'לא הייתה לנו תקופה שבה מערערים על יסודותיה כמו שהיום מערערים'. סטודנטים ישראלים בחוץ לארץ, המשיך, נכשלים בוויכוחים עם פלסטינים בגלל בורותם בעמדה הערבית והציונית גם יחד. הערכים מתרגמים את כתבי אבות הציונות לערבית ומוציאים מהם פנינים שישרתו את תעמולתם, כמו ההתכתבות בין הרצל לססיל רודס, מאבות הקולוניאליזם הבריטי באפריקה. הסכסוך, הוסיף הרכבי, מעסיק את הסטודנטים הערבים יותר מאשר את עמיתיהם הישראלים, ולכן הם בקיאים יותר בחומר. הערכים מתארים את ישראל כמדינה קולוניאליסטית ומציינים שהצהרת בלפור ניתנה בלי לשאול לדעתם. ישראל אינה מציגה נימוקים נגדיים, אינה מבליטה את 'השחצנות הערבית' כ'עמדה לאומית' ומתייחסת אליה כאל רטוריקה: 'אנחנו חוששים להציג את העמדה הערבית כעמדה לאומית ומציגים אותה כעמדה דיפלומטית', אמר הרכבי, וסיכם שהפתח 'הפך להיות עניין מסוכן ורציני ביותר בדעת הקהל'.⁶⁰

56 חזי כרמל, 'מחבלים להשכיר', מוסף ימים ולילות, מעריב, 3.7.1970, עמ' 6-7, 40, על מחבל שווייצרי שנעצר בנמל חיפה בעת שהבריח אמצעי חבלה.

57 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 25.2.1969, א"מ, תיק א-8162/4, עמ' 22.

58 *Time*, 13.12.1968, pp. 29-32, 35-36

59 *Washington Post*, 21.2.1969 *Guardian*, 6.2.1969;

60 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 18.2.1968, א"מ, תיק א-8162/4, עמ' 5-14, וראו גם

דברים דומים אמר השגריר רבין. התעמולה הפלסטינית חדלה לדבר על השמדת ישראל. במקום זה היא תיארה אידיליה ביחסי היהודים עם העולם המוסלמי עד להופעת הציונות ושאלה מדוע העולם המוסלמי צריך לשלם על חטאי העולם הנוצרי כלפי היהודים. הפלסטינים, אמר השגריר, מדברים על הפרדת הדת מן המדינה, מציגים את חוק השבות כאפליה דתית וטוענים שהפתרון הוא מדינה דו-לאומית (במושגי שנות השישים והשבעים, 'מדינת כל אזרחיה' בשפה המכובסת של היום). תעמולה זו, אמר רבין, משפיעה גם על צעירים יהודים, וכשליש ממשלתפני הפגנות התמיכה בפתח שמתקיימות באוניברסיטאות האמריקניות הם יהודים. למרבה המזל, הוסיף, בצאתם מן האוניברסיטאות הסטודנטים – יהודים ולא יהודים – מתמסדים ונעשים אמריקנים טיפוסיים.⁶¹

במאי 1969 התקיים בכמה אוניברסיטאות אמריקניות 'שבוע המהפכה הפלסטינית' בחסות ארגוני סטודנטים שמאליים. האוניברסיטה המובילה במסע הזה הייתה ברקלי בקליפורניה, שבה למדו אז אלפי סטודנטים יהודים. כעבור חודשים מעטים נתקל רבין בברקלי, וגם באוניברסיטת סטנפורד הסמוכה, במשמרות מחאה ובהפגנות עוינות של סטודנטים שמאלנים וערבים, שהגיעו לכלל תגרות ידיים.⁶²

'האינטרנציונל החמישי'

כבר בשנים 1967 ו-1968 קיבלו פורומים בין-לאומיים – החל בוועידת מדינות אפריקה בדקר, דרך ועידה לקידום זכויות האדם בטהראן ועד לדיון על מצעד יום העצמאות בירושלים כמועצת הביטחון של האו"ם – החלטות נגד ישראל ביוזמת הערבים או בלחצם, שהתרכזו בשלושה נושאים: ירושלים, הפליטים והמצב בשטחים. התעמולה הערבית פנתה אל השמאל הקיצוני ואל הימין הקיצוני. באפריל 1969 התכנס בברצלונה כינוס של ארגון ניאון-נאצי בשם 'הסדר האירופי החדש' (Europische Neue Ordnung) ובו השתתפו שני אלג'יראים שפעלו בשליחות הארגונים הפלסטיניים לגיוס יסודות לא-ערביים לתמיכה בפתח בתעמולה, בכספים ובנשק, וכן מתנדבים ומדריכים.

החזית העממית גייסה קצינים גרמנים להדריך במחנות האימונים שלה בעיראק. באיטליה התארגנה קבוצה בשם 'המוסלמים האדומים', שחברה לנאו-אנרכיסטים ולקבוצות של תומכי קסטרו, צ'ה גווארה ומאו דזה טונג, ש'כולן מבקשות לעשות רעש ברחבי איטליה, מי בבקבוקי מולוטוב ומי בכרוזים'. בבתי ספר ובאוניברסיטאות באיטליה הופצו כרוזים שקראו להביע סולידריות עם אל-פתח והתברר שמקורן בתנועה נאו-נאצית ימנית. באחד מהכרוזים שלה נאמר: 'בפלסטינה מתבצע רצח עם. קולוניאליסטים ישראלים הנתמכים על ידי קהילות עשירות של יהודים ברחבי תבל ונהנים גם מתמיכת ארצות הברית בתחום הצבאי והמדיני,

מאמרו של הרכבי 'סיסמת ההסוואה: מדינה פלסטינית דמוקרטית', מעריב, 3.4.1970, עמ' 19.

פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 20.5.1969, א"מ, תיק א-8162/5, עמ' 10. 61

רוני אשל, 'סטודנטים יהודים בשירות הפתח', ימים ולילות, מעריב, 30.5.1969, עמ' 59; ידיעה, שם, 62

10.12.1969, עמ' 1. 1

הם האחראים לרצח-עם זה'. הכרוזים תקפו גם את ברית המועצות, שלמרות הצהרותיה על תמיכה בערבים היא מכירה בזכות קיומה של ישראל. התעמולה הפרו-פלסטינית באיטליה, כמו במדינות אחרות באירופה, קשרה בין דיר יאסין, כלומר 1948, למצב אחרי מלחמת ששת הימים, והטילה ספק בעצם הלגיטימיות שבקיומה של ישראל. ארגוני נוער יהודיים ניסו, בדרך כלל בלי הצלחה, להתמודד אתה וציינו את השותפות המזורה בין השמאל החדש לכוחות הראקציה והאנטישמים המסורתיים.⁶³

מצב דומה שרר במערב גרמניה. סטודנטים סוציאליסטים שעד המלחמה תמכו בישראל הפכו את עורם ופנו נגדה. סטודנטים ערבים עודדו אותם והזינו אותם בחומרי הסברה, והעמדה האנטי-ישראלית השתלבה היטב עם העמדות האנטי-ממסדיות שלהם בנושאים אחרים. בתכנית טלוויזיה מרכזית בגרמניה הוקרן במאי 1968 סרט שצולם בירדן ותיאר את המחבלים כלוחמי חירות מתנדבים וכגיבורים הנלחמים להחזרת המולדת השדודה.⁶⁴ יורדים מישראל שהזדהו עם קבוצת מצפן סייעו לסטודנטים הערבים ושימשו להם 'אליבי'. סטודנטים ישראלים שלמדו בגרמניה ניסו להתמודד הן עם התעמולה הערבית הן עם אנשי מצפן, אך היו נחותים מספרית, ובעיקר לא היו בקיאים בחומר ונזקקו להדרכה.⁶⁵

בגרמניה המערבית הונחו יסודותיו של 'האינטרנציונל החמישי' – הברית הבלתי אפשרית לכאורה בין הימין הקיצוני לשמאל הקיצוני במימונו של כסף ערבי. ספרו של אורי אבנרי, **מלחמת היום השביעי**, שנקרא בגרמנית *Israel ohne Zionisten* (ישראל ללא ציונים), הופץ בידי הביטאון הנאו-נאצי *Deutsche National Zeitung*, וזכה לפופולריות בקרב קוראיו לצד נאומו של היטלר, וזכרונותיו של איש הקומנדו הגרמני אוטו סקורצני ומכתבי אסירים נאצים מכלא שפנדאו.⁶⁶

מאבק התעמולה עבר לעתים לפסים אלימים. באוניברסיטה בפרנקפורט פוצצה ביוני 1969 הרצאה של השגריר אשר בן נתן בידי מאות סטודנטים מן השמאל החדש שצעקו 'הלאה הכיבוש' ו'ציונים צאו מפלסטין'. סטודנטים תומכי ישראל שיזמו וארגנו את האירוע מצאו עצמם במיעוט ולא הצליחו להתגבר על המפריעים.⁶⁷ כעבור חצי שנה התעמת בן נתן עם סטודנטים ערבים ושמאלנים במינכן. באותה עת לערך בוטלו הרצאות של פרופסור ישראלי שהוזמן להרצות באוניברסיטאות גרמניות על המחקר והמדע בישראל, לאחר שסטודנטים מהשמאל החדש הציבו משמרות מחאה והנהלות האוניברסיטאות חששו להתעמת אתם.⁶⁸

63 עדה לוצ'יאני, **מעריב**, 2.5.1969, עמ' 17; 'דיעות לנציגויות ישראל בחו"ל' מס' 2899, 16.9.1969, אב"ב, תיק 5-1969-031-4.

64 מברק מהשגרירות בבון למשרד החוץ, 27.5.1968, א"מ, תיק א-7456/4.

65 דוד ליפקין, 'ישראלים מסייעים לאל פתח' בגרמניה, **דבר**, 6.6.1969, עמ' 6.

66 ידיעה של אינגה דויטשקרון, **מעריב**, 19.9.1969, עמ' 3.

67 ידיעה, שם, 10.6.1969, עמ' 1.

68 ידיעה, שם, 10.12.1969, עמ' 2.

בשובו לארץ בסיום כהונתו הופיע בן נתן בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת וטען כי מתוך 23 הופעותיו באוניברסיטאות גרמניות בתקופת כהונתו כשגריר בבון, רק בארבע היו הפרעות. הוא לא ציין שאלה היו ארבע הופעותיו האחרונות, והאחרות התקיימו ברובן עוד לפני מלחמת ששת הימים. בן נתן ציין כי קבוצות מאורגנות נדרו מהופעה להופעה שלו ובאו להפריע או להתווכח. לדעתו היה זה מסע מאורגן ומכוון. בניגוד לתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, אמר, שבה אפשר היה לשמוע קולות שונים מן הצד הערבי, 'הרי מסוף 1967 כבר לא היו חריגים וכולם דיברו לפי הנחיות שקיבלו'. עם זה היה בן נתן משוכנע שהפרעות שיקפו מיעוט קטן, והרוב הגדול של הסטודנטים הגרמנים תמך בישראל, גם אם הייתה לו ביקורת על מדיניותה.⁶⁹

תקריות דומות התרחשו באיטליה ובצרפת. בפריס עקבה השגרירות אחרי פעילותם של הסטודנטים הפלסטינים ואוהדיהם באמצעות מתנדבים מקרב הסטודנטים הישראלים. ב-15 במאי 1969 (אז עדיין לא כונה 'יום הנכבה') התקיימה בעיר אסיפה אנטי-ישראלית שאחד מהמתנדבים הישראלים הסתנן אליה ודיווח על מה שאירע בה. באסיפה השתתפו כאלפיים איש, והמארגנים היו ועדי סטודנטים ערבים. סטודנטים טרוצקיסטים צרפתים שנעזרו בפעילים ערבים שמרו על הסדר, סטודנטיות צרפתיות חילקו כרוזים ומכרו בולים, סמלים ודגלים, והמדווח הדגיש שהארגון 'היה מצוין מכל הבחינות'. הוא תמצת בקצרה את דברי הנואמים ואפיין אותם, הזכיר שהיה בהם גם יהודי בלגי ונקב בשמו, ציין את הקשר שעשו כמה מהדוברים בין וייטנם לפלסטין והדגיש כי כל הנואמים מתחו ביקורת על המשטרים הערבים בכל המדינות ועל ברית המועצות, ולעומת זה היללו את סין העממית. בסוף הדיווח הוא מנה את כל מברקי התמיכה שהתקבלו מארגוני סטודנטים זרים בצרפת, וכאנטי-קליימקס סיפר כי מחוץ לאולם עמדו חמישה סטודנטים יהודים שהתווכחו עם הקהל לאחר סיום האסיפה.⁷⁰

בקייץ 1969 החריפה האלימות בקמפוסים בצרפת. קבוצת סטודנטים באוניברסיטת ננט – ערבים, אפריקנים וצרפתים מהשמאל הרדיקלי – איימה לפוצץ אסיפה של צעירים ישראלים וזו בוטלה.⁷¹ בדצמבר תקפו צעירי בית"ר עצרת של פלסטינים ותומכיהם באוניברסיטה בפריס ופצעו ארבעה ממשתתפיה, ובסוף ינואר 1970 פרצה באוניברסיטה אחרת בפריס תגרה בין סטודנטים יהודים למאות סטודנטים מהשמאל שביקשו לפוצץ אסיפה של חזית הסטודנטים היהודים והתנפלו על משתתפיה בקריאות 'מוות ליהודים!'. בתגרה נפצעו 14 איש ונגרמו נזקים לרכוש. המשטרה התערבה באיחור והרחיקה את הסטודנטים מן השמאל מן השטח. כעבור חצי שנה התפשטו המהומות מן הקמפוסים אל פרוורי העוני של המהגרים בפריס, שם פרצו קטטות המוניות בין יהודים למהגרים מצפון אפריקה.⁷²

69 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 10.4.1970, א"מ, תיק ג-16707.

70 מכתב אליה אקמן לאריה לוי משגרירות ישראל בפריס, 20.5.1969, שם, תיק חץ-4232/11.

71 ידיעה, מעריב, 15.8.1969, עמ' 3.

72 ידיעה, שם, 10.12.1969, עמ' 2; גיל קיסרי, שם, 1.2.1970 ו-16.6.1970, עמ' 3.

באביב 1970 גלשו ההדים לפרשת גולדמן בארץ מכותרות העיתונים באירופה לרחובות, ובמקומות שונים התקיימו הפגנות שהשתתפו בהן ערבים, סטודנטים מן השמאל, כמה אנשי מצפן וחברי פרלמנט מן השמאל החדש נגד האימפריאליזם 'הישראלי והאמריקני'. בהפגנות נשרפו דגלי ישראל וארצות הברית וכובות עם רטייה על העין ואף נדקרו עוכרי אורח.⁷³ הגל הגיע לשיאו בכינוס במרכז האו"ם של ועידת הנוער העולמית במלאות 25 שנה לארגון. הוועידה נמשכה עשרה ימים שבמהלכם השתלטו המשלחות מהגוש הקומוניסטי ומהעולם השלישי על הדיונים, והעבירו החלטה המביעה סולידריות עם העם הפלסטיני ותובעת להקים 'מדינה פלסטינית מאוחדת ודמוקרטית'. הייתה זו אחת הפעמים הראשונות, אם לא הראשונה, שפורום בין-לאומי בחסות האו"ם קרא להקמתה של מדינה פלסטינית 'מאוחדת ודמוקרטית', כלומר במקום מדינת ישראל ולא לצידה.⁷⁴

ישראל מול השינוי בעמדת דעת הקהל בעולם

אחרי מלחמת ששת הימים, בעקבות הפרסומים הראשונים נגד ישראל בחוץ לארץ, התארגנה ביוזמת המוציא לאור היהודי ג'ורג' ויידנפלד ובתיאום עם השגריר בכריטיניה, אהרון רמז, קבוצה שקיבלה על עצמה להיאבק בתעמולה האנטי-ישראלית, וקבוצה של אינטלקטואלים יהודים ולא-יהודים החלה לפרסם בולטין בשם *The World and the Middle East*.⁷⁵ בארץ זימן אשכול התייעצות לדיון בהתדרדרות מעמדה של ישראל בדעת הקהל העולמית. מנכ"ל משרד החוץ, אריה לבבי, ניתח את עליית מעמדה של ישראל בדעת הקהל לפני המלחמה ובמהלכה ושקיעתו לאחריה; יעקב הרצוג עמד על הצורך לחזק את ההסברה בחוץ לארץ והוסיף כי הסברה אינה תחליף למעשים. לאחר הישיבה כתב ביומנו כי 'הייתה זו ישיבה מדכאה עד היסוד'. גלילי הורה להשמיד את הפרוטוקול שרשם, ותיאר את הישיבה כ'מחרידה'.⁷⁶ בעקבות הישיבה החליט אשכול להקים ועדת שרים להסברה. אבן נפגע ואיים לפרוש ממשרד החוץ, מהממשלה ומהמערך. לאחר שנשאל מדוע לא יפרוש גם מן הכנסת, נרגע ולא שב להעלות את הנושא.⁷⁷

ההתדרדרות בדימויה של ישראל בדעת הקהל בעולם עוררה תגובות שונות על הסיבות לכך. נתנאל לורך, למשל, טען כי בעוד ההסברה הישראלית פועלת במישור האינטלקטואלי ומנסה לשכנע בצדקתה של ישראל בנימוקים רציונליים, התעמולה הערבית פועלת במישור האמוציונילי ומוקדשת ברובה המכריע לניסיון לעורר חמלה. הערבים מבליטים את סבלם

73 ראו, למשל, ידיעות על הפגנות אנטי-ישראליות בכיכר טרפלגר בלונדון וכיכר אתאטורכ באנקרה, שם, 17.5.1970, עמ' 2, ו-18.5.1970, עמ' 3. על פרשת גולדמן ראו גם, מאיר חזן, 'יוזמת נחום גולדמן להיפגש עם נאצר בשנת 1970', עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 255-284; יואב גלבר, התשה: המלחמה שנשכחה, חבל מודיעין 2017, עמ' 603-611.

74 ראו ידיעות בדבר ובמעריב, 14.7.1970, 19.7.1970.

75 מברק אהרון רמז לקומי, 19.6.1967, שם.

76 רישום ביומנו של יעקב הרצוג, 22.6.1967, א"מ, תיק א-4511/3.

77 מכתב אבן לאשכול, 7.8.1967, שם, תיק א-7231/1.

של הפליטים, של תושבי הגדה ושל קורבנות המלחמה, ועל ישראל לשקול פעולות נגד ולהחליט אם הן רצויות. הוא עצמו סבר שיש להתמודד עם ההסברה הערבית במישור האמוצינונילי ולהבליט נושאים כמו גורל יהודי ארצות ערב, פשעי המלחמה של המצרים בתימן, התנהגות הסורים לשכויים ורצח טייסים שמטוסייהם הופלו.⁷⁸

האומנם בעיית הסברה בלבד?

מאז מלחמת ששת הימים ועד היום עומדת ישראל תחת מתקפה מדינית תעמולתית בכל רחבי העולם, שעוצמתה ונושאה משתנים מדי פעם. שנה אחרי מלחמת ששת הימים הצביע אבן על ארבע סוגיות בעייתיות המשפיעות על מעמדה הבינ-לאומי של ישראל: (1) התחושה בעולם שישראל מעוניינת בשטחים יותר מאשר בשלום; (2) השליטה באוכלוסייה הערבית ('רוב הבאים לעזה יוצאים מזועזעים – הוא הדין בשכם – מן ההצטברות של השנאה, של הר הגעש') והטענה שגם כיבוש ליברלי הוא כיבוש; (3) המצב בגבולות ומה שנתפס בעולם כתגובות לא-מידתיות של ישראל; (4) שאלת הפליטים, הוותיקים (1948) והחדשים (1967), המעלה את השאלה 'כמה מאות אלפי אנשים צריכים לנודד, להגר, על-מנת לבצר את התופעה החיובית של ריבונות ישראלית'.⁷⁹

שלוש הסוגיות הראשונות נגעו – לפחות באופן חלקי – למדיניותה של ישראל. הסוגיה הרביעית הייתה עמוקה יותר ועסקה בעצם הלגיטימציה שלה. קבוצות ערביות ופרו-ערביות ערכו מדי פעם הפגנות, תהלוכות ומיצגים במרכזי ערים גדולות, כדי למשוך תשומת לב ולגייס אהדה לעניינם של הפליטים הפלסטינים, בעיקר כדי לתקוף את ישראל ואת מדיניותה. כך, למשל, הוקם לקראת חג המולד של שנת 1968 'מרכז מחאה' ערבי בכיכר פיקדילי בלונדון ונערך מצעד מחאה ברחובות וסט אנד, וסביבם התקיים מבצע התרמה למען הפליטים. פעולות דומות נערכו בערים אחרות ובקמפוסים בארצות הברית.⁸⁰ משרדי הביטחון וההסברה סיכמו ביניהם שורה של צעדים שנועדו להסביר בעולם את פעולות הממשל הצבאי. נמנו עמם פגישה דו-שכועית של המושלים עם כתבי החוץ, הפקת סרטים שידגישו את שיתוף הפעולה בין יהודים לערבים, הקמת פינה לענייני שטחים ברדיו ופנייה לפרופ' שאול פרידלנדר שיכתוב מאמרים שיפריכו את זיהוי הטרור הערבי עם הרזיסטנס הצרפתי במלחמת העולם השנייה ויראו שאין ביניהם כל דמיון.⁸¹

משרד החוץ לא שותף ביוזמה הזאת וניהל מערכה משלו. בראיונות שנתן לעיתונים שונים ערב ראש השנה תשכ"ט עמד אבן תחת מטר של שאלות על חדלונה של ההסברה הישראלית. הוא הסביר שמאז מלחמת ששת הימים מתמודדת ישראל עם סוגיות שלא התמודדה עמן בעבר: שליטה בעם אחר, ממשל צבאי, חוקי כיבוש, אמנות האג וז'נבה

78 מכתב לורך לחברי ועדת המנכ"לים להסברה, 29.12.1967, שם, תיק א-7466/7.

79 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 18.6.1968, שם, עמ' 4-8.

80 ידיעה, מעריב, 22.12.1968, עמ' 8.

81 סיכום ישיבה אצל שלמה גזית, 8.7.1968, א"מ, תיק א-7466/7.

ומשפט בין-לאומי. בעידן הפוסט-קולוניאלי אין עוד מדינות מערביות שמתמודדות עם מצב כזה, שמקשה מאוד על ההסברה ועל המסבירים. יש לישראל תשובות לרוב השאלות המתעוררות, אך הן אינן תשובות קלות, ואי-אפשר להפריד בין המדיניות להסברתה. יש צעדים שהמדינאים חייבים לנקוט גם אם יש להם מחיר הסברתי ואי-אפשר להותיר רושם חיובי אחרי פיצוץ בתים, גם אם יש לכך הסבר.

אבן הזכיר בתשובותיו מאמרים בעיתונות הערבית שתקפו את ההסברה הערבית וקבלו על כך שהציגים השתלטו על העולם, שקול הערבים אינו נשמע, שישראל כבשה את אדמות הערבים זה שנה ורבע והעולם איננו מזדעזע, שלישראל ההסברה היעילה ביותר בעולם וכיוצא באלה קובלנות. ההסברה הישראלית אמנם הייתה רחוקה מלהיות 'הטובה בעולם' כדברי הערבים, אבל לא הייתה גם הנחותה בעולם, כפי שטענו מפלגת גח"ל וכמה עיתונים ישראלים.⁸²

יעקב הרצוג טען שחמישים איש בעולם מכוונים את דעת הקהל בענייני המזרח התיכון וצריך להגיע אליהם, להיפגש אתם ולתדרך אותם. מלבד זה, אמר, צריך גם הסברה פנימית לנציגי ישראל הקבועים בחוץ לארץ, שמעורים פחות בנעשה ויש לתדרך אותם אילו תשובות עליהם להשיב לעיתונאים ובאילו נושאים. הגישה הזאת להסברת עמדותיה של ישראל הייתה שגרתית והתעלמה מהתהליכים העמוקים וארוכי הטווח יותר שהשפיעו על מעמדה של ישראל בשכבות מתרחבות של הציבור, בעיקר באירופה.⁸³

במשרד החוץ חשבו על הסברה במונחים קצרי טווח, והתרכזו במדינאים וב'מעצבי דעת קהל' – בעיקר אנשי תקשורת. במסגרת מבצעי ההסברה הוזמנו לארץ רבים מהם ועם אחרים נפגשו לשיחות רקע ולראיונות בחוץ לארץ. חשיבותה של העיתונות הבריטית בעיני אבן לא הייתה בהשפעתה על הציבור בבריטניה, אלא בכך שקוראים אותה במשרדי חוץ רבים בעולם. ברוח דבריו של הרצוג חודשים אחדים לפני כן, הוא תדרך את אנשיו להיפגש עם עורכי עיתונים רבים ככל האפשר, להכין 'סמינר למעצבי דעת קהל' ולהכין תלונות דיפלומטיות על התנהגות הבי-בי-סי.⁸⁴

בתקשורת הזרה התמודדו המנהיגים הישראלים עם שאלות שלא נבעו מן האתוס הישראלי ובדרך כלל השואלים גם לא קיבלו אותו. עיתונאים זרים התייחסו לירושלים כאל שטח שנכבש בכוח מבעליו, לפליטים כמנושלים החותרים לשוב לבתיהם ולמחבלים כאל לוחמי חופש דוגמת ארגוני המחתרת היהודיים שפעלו נגד הבריטים בתקופת המאבק.

82 סימפוזיון מערכת עם אבן וצמרת משרד החוץ, ידיעות אחרונות, 22.9.1968; ריאיון עם אבא אבן, למרחב, 22.9.1968.

83 סיכום של ישיבת ועדת המנכ"לים להסברה, 20.8.1968, א"מ, תיק א-7466/7.

84 פרוטוקול של התייעצות אצל שר החוץ בסוף אפריל 1969 על היחסים עם אירופה, שם, תיק חץ-5254/16.

היה מה להשיב, כמובן, אבל לעתים קרובות התשובות לא שכנעו את השואלים ועם הזמן לא שכנעו גם חלק הולך וגדל מן הקוראים, המאזינים והצופים בחוץ לארץ.⁸⁵ אחד הראיונות האחרונים שהעניק אשכול לפני מותו היה לארנו דה בורשגרייב, כתב השבועון האמריקני ניוזוויק. שבועיים לפני כן ראיין העיתונאי את נאצר, שהציג את השקפתו על הסכסוך הערבי-ישראלי, הגדיר את תנאיו ליישוב הסכסוך והאשים את ישראל שמאז הקמתה היא מדינה מתפשטת. אשכול נשאל שאלות קשות שהוצגו לו בסגנון לוחץ, כגון: 'כיצד אתה מצדיק את המשך הכיבוש הישראלי של אדמות ערביות?' כיצד ישראל מתכוונת לפתור את בעיית הפליטים והאם תהיה מוכנה להחזיר חלק מהם? מדוע המחבלים אינם לוחמי חופש וארגונייהם אינם תנועת התנגדות לגיטימית? מדוע ליהודים מגיע בית לאומי ולפלסטינים לא? מה עמדתו בשאלת הקמתה של מדינה פלסטינית והאם לא הגיע הזמן ליוזמת שלום ישראלית? בשאלות נרמזו השוואות בין המחבלים לארגוני האצ"ל ולח"י. אשכול התמודד עם השאלות היטב – לעתים עקף, לעתים הרגיע ולעתים הכחיש מכול וכול, כמו, למשל, כאשר נשאל כיצד היה מרגיע את חששותיו של נאצר מפני כוונה ישראלית להתפשט ברוח ההבטחה המקראית מן הנילוס עד הפרת. בעניין אחד נכשל אשכול בידע היסטורי, כאשר אמר למראיין בתשובה לשאלה אם הפלסטינים אינם זכאים למולדת בדומה ליהודים: 'מה זה פלסטינים? כשבאתי לכאן (1913) היו כאן 250,000 לא-יהודים, בעיקר ערבים ובדואים. היה כאן מדבר יותר מאזורים נחשלים. כלום. רק אחרי שהפרחנו את המדבר ויישרנו אותו הם היו מעוניינים לקחת זאת מאתנו'.⁸⁶ לא הייתה זו פליטת פה. דברים דומים אמר אשכול בריאיון לחנה זמר מדבר בסוף מארס 1968, אז דיבר על 200,000 ערבים, וככל הנראה היה משוכנע שזה המספר (המספר היה פי שלושה, מעל 600,000).⁸⁷

קשיי ההתמודדות עם התעמולה הפלסטינית

חלק נכבד מבעיות הדימוי של ישראל נבע ממדיניות שקישה היה להסבירה בעולם המשתנה. הטענות על ליקויי ההסברה ועל כישלונה היו בכחינת חיפוש המטבע מתחת לפנס. הבעיה הייתה עמוקה הרבה יותר. היא לא זוהתה בזמנה ותהליכי ההקצנה נגד ישראל בדעת הקהל בעולם היו ממושכים – הם החלו בעקבות מלחמת ששת הימים, בשלו בשלהי שנות השמונים ונמשכים עד ימינו. ההסברה הממשלתית לא הצליחה להתמודד עם השמאל החדש, עם הדור הצעיר שהיה משוחרר מרגשי אשמה על השואה, ועם הכנסיות הפרוטסטנטיות שעמדו מאחורי הפעילות המיסיונרית במזרח התיכון. יחסן של קבוצות אלה לישראל הקציץ בעקבות המלחמה, ומשרד החוץ ושאר גורמי ההסברה התקשו לעכל את ההקצנה ולהתמודד עמה.

85 ראו למשל, תמליל של ריאיון עם דיין בתכנית הטלוויזיה פנורמה של הבי-בי-סי ב*Jerusalem Post* מ-17 בינואר 1969.

86 ראיונות של דה בורשגרייב עם נאצר בניוויק מ-3 בפברואר ועם אשכול בתאריך 17 בפברואר 1969.

87 תמליל הריאיון של אשכול עם חנה זמר, 29.3.1968, א"מ, תיק א-7231/1, עמ' 3.

מקצת הקשיים נבעו מטכניקות מיושנות, מגישה אנכרוניסטית ומאנשים לא-מתאימים. דיפלומטים ישראלים שלא חיו בארץ כבר שנים התקשו להסתגל לשינויים שהוללה המלחמה, קל וחומר להסביר אותם לאחרים; אלא שהם היו אלה שהוטל עליהם לעמוד בחזית ההסברה העיקרית. לעומת זה נוצלו מעט מדי ישראלים שיצאו לחוץ לארץ לתקופות קצרות: מרצים, סטודנטים וחברי ארגונים שונים. חומרי ההסברה המסורתיים בכתב, בצילום ובעל פה נוצרו לשם גיוס כספים ולא להבהרת עמדות אידיאולוגיות ומדיניות. הם לא היו רלוונטיים למאבק על התודעה ועל הלגיטימציה.⁸⁸

להגשתם של מקצת השרים וחברי הכנסת, כמה מן האקדמאים שיצאו לכנסים ולאירועים בחוץ לארץ שירתו את התעמולה הערבית יותר מאשר את זו הישראלית. במקום שישכנעו את הסטודנטים והמרצים מהשמאל החדש, השמאל החדש שכנע אותם. כדוגמה הזכירה גולדה מאיר את פרופסור יעקב טלמון: 'לא נחה דעתו עד שהוא מדבר על כך שאנחנו כמו דרום אפריקה ורודזיה. מה עוד צריך להגיד עלינו? לצערי, הוא לא היחיד'. לא מעטים מחברי כנסת הסכימו אתה, והיו שהזכירו ש'מהר הצופים לא שבענו נחת אף פעם'.⁸⁹ בתקופה שבה מקובל היה לטעון ש'אין עם פלסטיני', השקיעה ישראל את מאמציה בוויכוחים טקטיים בחזית ההסברה. אלא שאחרי מלחמת ששת הימים היה צריך לחזור ולהסביר את אושיות היסוד האידיאולוגיים של מדינת ישראל מאחר שגם בקרב צעירים ישראלים החלו להתעורר סימני שאלה. היעד האמתי לא היה הסברת עניין זה או אחר, אלא חיזוק התודעה וההכרה בצדקת הדרך מול מתקפה מחודשת עליה, והיעד הזה כלל את הציבור הישראלי הצעיר לא פחות מאשר את דעת הקהל בעולם.⁹⁰

בעימותים שנעשו תכופים בין סטודנטים ישראלים לערבים בעולם התברר שהסטודנטים הישראליים לא רק נחותים בידע שלהם בהשוואה לערבים, אלא גם חשים ספק בצדקתם: 'מבוכה לגבי עצם זכות הקיום, מבוכה כשנוגעים בנקודה של נישול אדמות, מבוכה כשבא בחור מיפו ואומר: אני נולדתי ביפו... איפה אתה נולדת? אתה וזו וזו שהגעת מפולניה או מרומניה'.⁹¹

לקראת יום השנה השני למלחמת ששת הימים יזם מנכ"ל משרד החוץ, גדעון רפאל, יום עיון משותף למשרד החוץ ולמרצים מן האוניברסיטה העברית, שבין השאר נועד לעסוק בתדמיתה של ישראל בעולם ובבעיות ההסברה שלה. רובו של היום הוקדש לדברי הפרופסורים, שהרבו להתייחס למדיניות ודיברו רק מעט על הסברתה. ירמיהו יובל דיבר על האקדמיה כצינור לשמאל החדש, אך הוסיף כי לצורך זה חייבים להבחין בין מדיניות להסברה, והקשר לשמאל החדש אינו יכול להיות מוקם על ידי אנשים שמזדהים עם

88 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 5.7.1968, שם, תיק א-8162/1, עמ' 2-4.

89 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 3.6.1969, שם, תיק א-8162/5, עמ' 17.

90 ראו, למשל, פרוטוקול ישיבת ועדת המנכ"לים להסברה, 23.12.1968, שם, תיק א-7466/7.

91 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 24.7.1970, שם, תיק ג-16707/9, עמ' 16-17.

המדיניות הישראלית.⁹² מיכאל רבין הזכיר שהכרה בישות פלסטינית תסלול אולי דרך אל השמאל החדש אך תרחיק את חוסיין מִישראל.⁹³ דן פטנקין מתח ביקורת על העיתונות הישראלית שאינה מבקרת את הממשלה ואת מדיניותה, ותיאר את מצבם הקשה של האקדמאים הישראליים: 'לא נעים היום להיות ישראלי בחוץ לארץ, ובמיוחד לשבת בחוגים אוניברסיטאיים, אינטלקטואליים'.⁹⁴

נתן רוטנשטרייך ציין שהוויכוח על הלגיטימציה של ישראל לא החל אחרי מלחמת ששת הימים: 'אנו מצוירים לא כאימפריאליסטים של 1967, ולא של 1947 או 1948, אלא [כאילו] המפעל הציוני הוא ביסודו מפעל של בורים מאפריקה הדרומית, ועלינו להתמודד עם זה כעניין של הגורל שלנו, להסביר את הצדדים השונים ואת השייכות למורשת העם היהודי'.⁹⁵ עמדה יוצאת דופן הביע אחרון הדוברים, ישראל קולת, שהסתייג מן השלילה המוחלטת ששללו חבריו את רעיון ארץ ישראל השלמה: 'אני חושב שזה רעיון חיובי מכל בחינה שהיא. כל עוד אנו מחזיקים בשטחים וכל עוד אין לנו ברירה אחרת, מדוע לא נאמר שיש לנו זכות עליהם? אם הולכים לוותר, אפשר להגיד בפירוש שיש לנו זכות עליהם אולם אנו מוכנים לוותר כי אנו מכירים בפשרה'. היה זה תרגום לשפה מודרנית של המאמר התלמודי, א"ב של הלכות משא ומתן, על שניים שאוחזין בטלית: מה קורה כששניהם אומרים כולה שלי (יחלוקו את כולה) ומה קורה כשאחד טוען מראש שרק חציה שלו (מחלקים את החצי השני, זה השנוי במחלוקת).⁹⁶

גם מפלגת העבודה, שהייתה אז מפלגת השלטון הבלתי מעוררת, ניסתה להתמודד עם ההסברה, בעיקר באירופה, באמצעות המשמרת הצעירה וקשריה עם מקבילותיה במפלגות הסוציאליסטיות האירופיות, באמצעות המחלקה לקשרי חוץ של המפלגה וקשריה עם מפלגות אחרות ועם האינטרנציונל הסוציאליסטי, ובאמצעות האיחוד העולמי של תנועת העבודה הציונית, שפנה בעיקר ליהודים. הכלים שהגופים האלה השתמשו בהם היו מיושנים, והנימוקים שכנעו את המשוכנעים. קווי ההסברה שיקפו את האופן שבו נראו הפלסטינים בעיני הישראלים באותו זמן. דוגמה מובהקת לכך היא קונטרס שכתב לַענייני ערבים של דבר, אהוד יערי, בשם העט 'יפתח יהלום', עבור האיחוד העולמי. הקונטרס תורגם לאנגלית, לצרפתית ולספרדית, ותיאר את ארגוני המחבלים ככלי שרת בידיהן של מדינות ערב ולא כביטוי החדש של הזהות הפלסטינית. המגמה הייתה להמעט מערכם הצבאי

92 פרטוקול יום העיון המשותף למשרד החוץ ולסגל האוניברסיטה העברית בתחילת מאי 1969, שם, תיק ג-6490/15, עמ' 37-38.
93 דברי מיכאל רבין, שם, עמ' 45.
94 דברי דן פטנקין, שם, עמ' 46.
95 דברי נתן רוטנשטרייך, שם, עמ' 47-49.
96 דברי ישראל קולת, שם, עמ' 56.

(שאכן היה נמוך) וממשקלם הפוליטי וההסברתי של הארגונים הפלסטיניים, להרגיש את הפיצול הרב בקרבם ולהציגם כאיום על חוסיין ולא על ישראל.⁹⁷ היה צריך להיות עיוור וחירש כדי לא להבחין במפנה שהתחולל ביחסה של דעת הקהל העולמית לישראל. דעת הקהל הרשמית, כתב יונה יגול, מן האידיאולוגים והמסבירים הבולטים של מפלגת העבודה, דורכת בנתיב אנטי-ישראלי חדש. בעקבותיה הולך השמאל החדש, אחריו צועדים העיתונות, הטלוויזיה והרדיו, ומושפעים גם ידידי ישראל מובהקים. המפנה התבטא בהחלטות בפורומים בין-לאומיים, במידת העניין הלא פרופורציונית בכל מהלך ישראלי שרמזו על סיפוח ובכל נאום שהזכיר את ארץ ישראל, בתגובה לכל התפארות של איש ציבור או צבא בעליונות הצבאית של ישראל, ובמספר גדל של התבטאויות – ולא רק של ערבים – ששללו את הריבונות היהודית מיסודה. לא המדינאים כיוונו את דעת הקהל (למעט בצרפת), טען יגול, אלא היא זו שמתחילה להשפיע על מדינאים וממשלות, אפילו יידדותיות.⁹⁸

חלפו שנתיים מתום מלחמת ששת הימים ומשרד החוץ גילה שהדוברים הפלסטינים מתקבלים בעולם כנציגי תנועת שחרור, 'ובתודעה העולמית מופיע הערבי הפלסטיני כאיש הנשכח של המזרח התיכון, כאיש שאותו עשקו הציונים – ובמידה פחותה גם הערבים – וכמי שזכאי וחייב למלא תפקיד נכבד בכל פתרון לסכסוך'.⁹⁹ הפלסטינים התקבלו כך לא רק בקהלים שהתנגדו לישראל באופן מסורתי ובחוגי השמאל החדש, אלא גם בחוגים פרוגרסיביים שלא היו עוינים לישראל וגם על ידי יהודים אמריקנים ואירופים שלא התמצאו בדקויות ההיסטוריות של הסכסוך היהודי-ערבי. הסיבה לכך שהמדיניות הבריטית והאמריקנית ביחס לפלסטינים פיגרה אחרי התמורות בדעת הקהל כלפיהם לא הייתה קשורה לישראל, להסברתה או לאהדה אליה אלא דווקא לירדן, שהתנגדה בתוקף ובעקיבות לזכותו של כל גורם אחר מלבדה לדבר בשמם של הפלסטינים.

אבן ייחס את הסחף בדעת הקהל האמריקנית לעמדותיה של ישראל בשאלת ההסדר המדיני. הוא תלה את הסחף באירופה בראש ובראשונה במדיניותה של ישראל בשטחים, או ב'כיבוש': 'תובעים מאתנו שבמדיניות שלנו בשטחים נהיה מודרכים על ידי אמנת ג'נבה הרביעית [...] מה שאינו מתיישב עם זה, אל תעשו. אנחנו לא יכולנו לקבל את אמנת ג'נבה במלואה וגם להילחם נגד הפתח. גם אמנת ג'נבה מטילה על האוכלוסייה את חובת הצייתנות. הם אינם מקיימים חובה זו'. באירופה, הוסיף אבן, עיקר הטענות נגד ישראל הופנו כלפי המעצרים, החקירות ומניעת הגישה לעצורים בשלב החקירה אפילו מהצלב האדום. אם ניתן גישה, טען, החקירה לא תצליח ואי-הצלחתה תסכן חיי אדם. ישראל

97 יפתח יהלם [אהוד יערי], הטרור הערבי, מצורף למכתבו ליצחק קורן מ-21 באפריל 1969, והתרגום האנגלי של עליזה לבנברג מ-20 במאי 1969, אב"ב, תיק 38-1969-005-3.

98 יונה יגול, 'מפנה מסוכן בדעת הקהל', דבר, 6.6.1969, עמ' 3.

99 'ישראל והישות הפלסטינית' מצורף לחזור של אלישיב בן חורין אל ראשי נציגויות ישראל, 20.6.1969, א"מ, תיק ג-6889/4.

אמנם הכחישה האשמות על עינויים, אבל אבן הודה שחיי הנחקרים קשים. הדברים נאמרו על רקע התגברות הטרור בקיץ ובסתיו של 1969 והדיון הציבורי שהתפתח בעקבותיה על החמרת הענישה. בתשובה לשאלה של מאיר יערי בכנסת הסביר אבן את הקושי שהדבר גורם להסברה הישראלית באירופה:

כאשר אני מבקש את נציגינו להגדיר מה מעיק על אירופה, זו לא העמדה היסודית שלנו, שלא נזוז בלי שלום, אלא כל האסוציאציות של היחסים בין הממשל ובין האוכלוסייה. זה קיים באירופה יותר מאשר באמריקה. המילה 'עוצר', יש לה משמעות. המילים 'פיצוץ בית', יש להן משמעות. המילים 'ענישה סביבתית' או 'קולקטיבית', יש להן משמעות המדליקה זיכרונות [מימי מלחמת העולם השנייה והכיבוש הגרמני].¹⁰⁰

משרד החוץ נטה להתעלם מפעילותם החתרנית של אנשי שמאל ישראלים בחוץ לארץ וזלזל בשמאל החדש, בעיקר האמריקני, שהושפע מהם. בניגוד לו, אנשי רוח ואקדמיה ישראלים שביקרו באירופה או בארצות הברית נתקלו בהשפעתה של פעילות השמאל החדש. הסופר חנוך ברטוב, למשל, כתב על פעילותו של איש מצפן אריה בוכר בקמפוסים האמריקנים, ועל שיחה שהייתה לו עם עורך כתב העת הספרותי היוקרתי *New York Review of Books*, שלאחר שביקר בארץ כל מה שעניין אותו בשיחה היה 'רדיפתם' של הסופרים הערבים.¹⁰¹ פעילותם של ישראלים בשירות התעמולה הפלסטינית הביאה בסופו של דבר ללחצי נגד בכנסת וליוזמות חקיקה שהציעו לשלול מהם את אזרחותם. היוזמות נדחו, ובמקום חקיקה עלו הצעות לשלול בצורה מנהלית מישראלים היושבים קבע בחוץ לארץ ומשמיצים את המדינה את האפשרות להאריך את דרכניהם. הדיון על כך בכנסת השביעית נשמע כאילו התנהל בעניינם של אנשי שוכרים שתיקה בכנסת העשרים.¹⁰²

אנשי שמאל ישראלים, בארץ ובחוץ לארץ, עודדו את העיתונות בחוץ לארץ וסיפקו לה חומרים. מקצת השגרירים היו מטרה למסע של השמצות אישיות, ומקורן של חלק מהן היה במחנה השלום בארץ. כך, למשל, התבטא חבר הכנסת אורי אבנרי בחריפות בלתי רגילה נגד שגריר ישראל בגרמניה, אשר בן נתן, ואמר עליו בריאיון שהתפרסם באחד מביטאונים השמאל החדש, כי הוא 'אידיוט מושלם [...] אדם שסולק מתפקידו בארץ מתוך כך שהיה מטומטם מדי [...] אדם ששלחו אותו [...] בגלל מראה פניו, על מנת שלא יהיה נציג ישראלי שם שידמה לקריקטורה של השטירמער מימי הנאצים [...] שגריר ישראל נחשב בישראל בתור אידיוט'. בסגנון דומה תקף אבנרי גם את צייד הנאצים שמעון ויזנטאל.¹⁰³ מאיר יערי

100 מכתב אהרון רמז ליעקב הרצוג, 5.11.1969, שם, תיק א-7437/13; פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 26.12.1969, שם, תיק ג-16707/3, עמ' 13.

101 כתבה של חנוך ברטוב, ימים ולילות, מעריב, 10.7.1970, עמ' 4.

102 כתבה של יהושע ביצור, שם, 15.7.1970, עמ' 2.

103 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 6.1.1970, א"מ, תיק ג-16707/4, עמ' 2; ראו גם הדיון

ייחס לאבנרי גם את השינוי ההדרגתי שהתחולל בעמדתו של השבועון הגרמני רב ההשפעה *Der Spiegel*, שג'לש מאהדה מאופקת לישראל ליחס של אהדה לפתח ולפלסטינים, והסתייג גם מהיחס המיוחד שגילתה ממשלת גרמניה לישראל.¹⁰⁴

חיפוש אחרי פתרונות ארגוניים

הסחף במעמדה של ישראל, שהשלכותיו המדיניות החלו כבר להסתמן, הביא למחשבות על ארגונו מחדש של מערך ההסברה הישראלי. בתחילת 1969 החליטה ועדת השרים להסברה להקים ועדה בראשותו של אלוף (מיל') אלעד פלד שתבדוק את מערך ההסברה של ישראל. חברי הוועדה היו ד"ר בנימין אליאב, יצחק טאוב והסופר דוד שחם. הוועדה הגישה את הדו"ח הסופי שלה בדצמבר 1969, והמליצה לרכו את כל פעולות ההסברה, בארץ ומחוץ לה, תחת סמכות אחת ולהקים משרד ממשלתי להסברה.¹⁰⁵ הכוונה להקים משרד הסברה של ממש, ולא רק כתואר, עוררה מתיחות בין השרים אבן וגלילי. הוויכוח הסתיים בפשרה ומשרד ההסברה הוקם, אך הסברת החוץ נותרה בתחום סמכותו ואחריותו של משרד החוץ ועל שני המשרדים הוטל להכין תכנית משותפת.¹⁰⁶

עבודה משותפת של גלילי ואבן הייתה משימה בלתי אפשרית בהתחשב באופיים של השניים ובהשקפות עולמם, ולא התממשה. בינתיים נוספה סוגיה מרכזית למערכה על התודעה: סוגיית ההתיישבות בשטחים. בעולם עדיין לא טענו שהן מכשול לשלום, כי איש בצד השני לא גילה נכונות לשלום וגם הטענה שהן בלתי חוקיות כמעט לא נשמעה, אך באירופה ובארצות הברית התחילו לשאול כיצד היא מתיישבת עם ההצהרות הישראליות על נכונות למשא ומתן ללא תנאים מוקדמים.¹⁰⁷

בתחילת 1970 זיהו חברות פרסום ויחסי ציבור פרטיות את השדה שנפתח לפנייהן עם העלייה בחשיבותה של ההסברה והציעו את שירותיהן למשרד החוץ. הבעלים של המשרד הגדול ביותר בעת ההיא, אליעזר ז'ורבין, זומן לדיון במשרד והוצג בידי אבן: 'ז'ורבין הציע הקמת מטה המורכב מנציגי חברות הפרסום. המטה יעמוד לרשות תכנון וביצוע תוכניות הסברתיות'. בהזדמנות זו גילה אבן ששמונים אחוז ממאמרי הפרשנות העוינים בעיתונות העולם אינם עוסקים בשטחים אלא בערכים שבשליטת ישראל. המודל שהציע המפרסם נשען על פעולות משרדי פרסום במערכות בחירות בארץ וביקש למכור את ישראל כמו שמוכרים מפלגות פוליטיות. את קהל היעד שלו הוא ראה בכתבים הזרים הפועלים בארץ.¹⁰⁸

בעקבותיהם.

- 104 פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 13.3.1970, שם, תיק א-16707/5, עמ' 16.
- 105 דו"ח הוועדה לבדיקת מערך ההסברה מדצמבר 1969, שם, תיק א-7529/13.
- 106 מצע מ-8 בפברואר להקמת משרד הסברה מ-8 בפברואר, שם, תיק א-8/7086; מברק אבן לרפאל, 25.2.1970, שם, תיק א-23-7044.
- 107 פרוטוקול התייעצות צמרת משרד החוץ אצל אבן לקראת ביקורו באירופה, 9.2.1970, שם, תיק חץ-5254/16.
- 108 רשימות מהתייעצות אצל אבן בהשתתפות ז'ורבין, דיבון, קדרון ובר כוכבא, 12.2.1970, שם, תיק חץ-

ניסיונו, רעיונותיו ושיטותיו של ז'ורבין, שנלקחו מעולם השיווק המסחרי, לא התאימו לשיווק מפלגות פוליטיות. קל וחומר שהם לא ענו על בעיותיה ועל צרכיה של ישראל במאבק על התודעה, בארץ ובעולם. התחליף שגיבש אבן לא נתן מענה טוב יותר. כעבור חודש הוא כינס דיון נוסף בענייני הסברה ובו בישר על הקמתה של 'מועצה ציבורית מצומצמת' להסברה, שחבריה יהיו חיים הרצוג, הפרופסורים שלמה אבינרי, צבי ורבלובסקי ושואל פרידלנדר, חברי הכנסת חיים צדוק ויצחק נבון והעיתונאית חנה זמר. מרכז המועצה היה עדי יפה.¹⁰⁹

לצד הקמתה של המועצה הציבורית הונהגו שינויים במשרד החוץ. הוקם אגף בראשות סמנכ"ל ההסברה, שמואל דיבון, שבעבר עמד בראש מחלקת המזרח התיכון ושימש יועץ לעניינים ערבים של ראש הממשלה אשכול. אי־אפשר היה לחשוב על הסברתה של מדיניות בלי בסיס של הסכמה פנימית, ומשרד החוץ התקשה לעמוד באתגר. מעמדה של ישראל בדעת הקהל נראה לו עניין של הסברה או ויכוח המתנהל בכללים מוסכמים וברורים, ולא של מאבק שהצד השני אינו בוחל בו באמצעים. בישיבת הפתיחה של המועצה הציבורית דיבר אבן על הבעיות שיוצר השמאל החדש ועל הופעתם המחודשת של הפלסטינים בזירת התודעה כמתי מעט הנלחמים בישראל הענקית, ותיאר מפה פורטת של קהלי יעד ונושאים שבהם יש להתרכז כלפי כל אחד מהם. על תדמיתה של ישראל הוא אמר:

כשאומרים את השם ישראל מיד קופצת בתודעה דמות צבאית. עם לוחם. כאשר המרכיבים החיוביים המסורתיים שלנו כמדינה דמוקרטית, תרבותית, השוקדת על פיתוח מדעי, קידמה חברתית, מדינה שיצרה ערכים מקוריים [...] כל זה אינו זוכה לביטוי [...] ישראל הופכת ב[ענייני] העולם למדינה חד ממדית הקשורה באופן בלעדי בלחימה הממושכת. האתגר שלפנינו הוא להחזיר לתודעה העולמית את ישראל האמיתית [...] הממשיכה על אף המצב הביטחוני את חייה היוצרים כחברה אנושית רבת־ממדים.¹¹⁰

הכיוון שהציע אבן התאים אולי לתקשורת הישראלית של התקופה ההיא, אך התקשורת הזרה התעניינה בדברים שונים לגמרי כמו כיבוש, שלום או הסדר מדיני, התנחלויות, פיצוץ בתים ומעצרים.¹¹¹ אבן הודה כי השחיקה במעמדה של ישראל אינה נובעת מהצלחת התעמולה הערבית אלא מהחשדנות הגוברת בעולם כלפי מדיניותה של ישראל בשטחים: 'חושדים בנו שאנחנו לא רוצים שום מפה חדשה אלא להמשיך במפה הנוכחית. על רקע זה התגובות על ההתנחלויות'.¹¹²

.5254/4

109 רשימות מהתייעצות אצל אבן בענייני הסברה, 10.3.1970, שם, שם.
 110 פרטוקול ישיבת המועצה הציבורית לענייני הסברה בתחילת מאי 1970, שם, תיק חץ-5254/16.
 111 מכתב הר אבן לחברי הוועדה המייעצת להסברה, 20.9.1970, שם, תיק א-7428/10.
 112 פרטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 24.7.1970, שם, תיק ג-16707/9, עמ' 13-15.

השינוי במעמדה של ישראל אחרי מלחמת ששת הימים הפתיע. נושאים כמו לאומיות, קולוניאליזם, פליטות, קרקעות והתיישבות, שנשכחו כמעט או נראו מובנים מאליהם, חזרו למוקד. השינויים הארגוניים במערך ההסברה של משרד החוץ והמריבות בין אבן לגלילי על סמכויות ותקציבים לא נגעו לנושאים אלה, שהפכו עתה מרכזיים. עד מלחמת ששת הימים התמודדה ישראל בחזית ההסברה עם מנגנונים מדינתיים – משרדי חוץ ותעמולה – והתאימה להם את כלי ההסברה שלה. בהתמודדות בין דיפלומטים ידה של ההסברה הישראלית הייתה בדרך כלל על העליונה, לפחות אם נאמין לביקורת העצמית של הערכים על הסברתם. מלחמת ששת הימים שינתה את כללי המשחק, ולהסברה נוסף מאבק על התודעה הישראלית, הערבית וזו של דעת הקהל בעולם. מדינת ישראל לא התרגלה לזירה החדשה ולכלליה עד היום. היטיב לתמצת זאת חבר הכנסת דוד הכהן, שכיהן כיושב ראש ועדת החוץ והביטחון שלה והשתתף בכמה משלחות של ישראל למושב העצרת הכללית של האו"ם, כאשר אמר כי אבא אבן הוא הנואם המבריק ביותר, הרהוט ביותר והשנון ביותר בכל עצרת האו"ם. הוא מדבר בשם העניין הצודק ביותר הנדון בעצרת, ובכל זאת, כאשר הוא יורד מהבמה איש אינו משנה את דעתו או את הצבעתו.¹¹³

